

תנובות שדה

גיליון תורני בענייני
מצוות התלויות בארץ
וכשרות המזון

גליון 109 / אב - אלול תשע"ג

תנובות שדה

קובץ דו חודשי
בהוצאת: המכון למצוות התלויות בארץ
הקובץ יו"ל בסיוע:
משרד המדע - מינהל התרבות

העורך:
הרב יוסף מאיר שטורן
meir.macon9@gmail.com

ניתן לשלוח מאמרים תורניים,
מחקריים, בתחומי עיסוקו של המכון,
או תגובות על הנכתב בגליונות השונים,
לכתובת המערכת, או לפקס, או לדואר
האלקטרוני

כתובת המערכת:
המכון למצוות התלויות בארץ
מושב בית עוזיאל
ד.ג. שמשון מיקוד 99794
טלפון: 08-9214829
פקס: 08-9207911
macon1@bezeqint.net

דמי מנוי לשנה: 60 ₪

תוכן העניינים

דבר העורך ארבעה ענייני גאולה	5
מידע הלכתי תקלה בשיווק תרו"מ / תוספים בדגים / אצות ים נגועים הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	7
גוי שמירח תבואה לצורך ישראל מרח הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א הראשון לציון ונשיא מועצת חכמי התורה	9
דיני ומנהגי הסליחות ותקיעת שופר בחודש אלול מו"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א הראשון לציון והרב הראשי לישראל	14
מניין שנות ערלה בעציצים ניידים הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	18
בעניין נטע רבעי בחו"ל הרה"ג רבי אליהו ראש שליט"א מרבני המכון	23
האם ניתן לתקן תבשיל שיש בו טעם של רבעי מעש"ש או טבו"י הרה"ג רבי משה לנדאו שליט"א מרבני המכון	27
דין ערלה בגרעינים של פירות הרה"ג רבי משה תימסטיט שליט"א ראש כולל ברמלה ור"מ בבית עוזיאל	36
מדור מחקר יישומי - נגיעות בתבלינים מיובשים + תוצאות מעבדה הרב דוד בן יוסף לבורנט ראשי – מעבדת המכון	43
מדור שו"ת מקוון - שאלות שהופנו לרבני המכון * כשרות ונגיעות בארטישוק * כשרות ונגיעות בנבטים * האם יש חשש נגיעות בחמוציות	46

בסייעתא דשמיא

ארבעה ענייני גאולה

ברכות דף נד: "אמר רב יהודה אמר רב ארבעה צריכין להודות, יורדי הים, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים, ויצא.

יורדי הים מנלן, דכתיב (תהלים ק"ז) יורדי הים באניות וגו' המה ראו מעשי ה', ואומר ויעמד רוח סערה יעלו שמים ירדו תהומות, ואומר יחוגו וינועו כשכור, ואומר ויצעקו אל ה' בצר להם וממצוקותיהם יוציאם, ואומר יקם סערה לדממה, ואומר וישמחו כי ישתקו, ואומר יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם.

הולכי מדברות מנלן, דכתיב תעו במדבר בישימון דרך עיר מושב לא מצאו ויצעקו אל ה' וידריכם בדרך ישרה, יודו לה' חסדו.

מי שחלה ונתרפא, דכתיב אולים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו כל אכל תתעב נפשם וגו', ויצעקו אל ה' בצר להם וגו', ישלח דברו וירפאם וגו', יודו לה' חסדו.

מי שהיה חבוש בבית האסורין מנלן, דכתיב ישבי חשך וצלמות וגו', כי המרו אמרי אל וגו', ואומר ויכנע בעמל לבם וגו', ואומר ויצעקו אל ה' בצר להם, ואומר יוציאם מחשך וצלמות וגו', ואומר יודו לה' חסדו".

והעניין דדוד המע"ה בתהילים פרק קז מזכיר ד' פעמים בפרק אחד את אותו פסוק: "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם". פרק זה מחולק לארבעה סוגי אנשים החייבים בהודאה, הולכי מדברות, מי שהיה חבוש בבית האסורים, חולה שנתרפה, ויורדי הים. ואחר שמביא כאו"א מהם, מסיים ומצווה אותו על ההודאה, "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם". זהו עניין הפסוקים המובאים בזה בגמ'. וכדלהלן:

וראה שם בתחילת הפרק בתנילים פסוקים שמהווים פתיחה לכל הפרק, "הדו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר, ומארצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים".

ועיין במהרש"א שתמה על הפתיחה, מהו אשר גאלם מיד צר, משמע צורה, והיה צריך לנקוט לשון צרה. וכן, מה שייך לכאן מה שנאמר בפסוק ג', "ומארצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים".

ומבאר המהרש"א, שישנם ארבעה דברים עיקריים המפריעים לעבודת ה', והם: א', עיסוקים שונים וטרדות. ב', רדיפת הפרנסה. ג', חולי וחולשה. ד', צוררים חיצוניים. וד' עניינים אלו מקבילים לארבעה אלו שצריכים להודות, והיינו יורדי הים – כנגד הסוחרים המעבירים סחורות באניות וטרודים בענייני העוה"ז. הולכי מדבר – בעיה של חשש רעב וצמא – פרנסה. חולה שנתרפא – כנגד מפריע החולי והחולשה. חבוש בבית האסורים – נרדף על ידי אחרים. וד' בעיות אלו קיימות אצל ישראל בגלל הגלות. אבל בגאולה, יהיה שפע פרנסה, לא יהיה צר ומציק, לא יהיו מחלות ולא יהיו טרדות, אלא איש תחת גפנו

ותחת תאנתו, ולכן לא יהיו מפריעים ללימוד התורה, וזהו מש"כ הרמב"ם (מלכים פי"ב הי"ד) "לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בעכו"ם, ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח, אלא כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל, כדי שיזכו לחיי העולם הבא".

ולפי"ז מבאר המהרש"א דלהכי הקדים דוד המלך בפרק זה את הפסוקים אשר גאלם מיד צר ומארצות קיבצם וכו'. דהיינו עניין הגאולה שיגאלו מכל המפריעים לעבוד ה' וכו"ל.

לאור הנ"ל מביא המהרש"א את המדרש (בראשית רבה פח,ה): "ויספר שר המשקים והנה גפן לפני, אלו ישראל, שנאמר (תהלים פ) גפן ממצרים תסיע, ובגפן שלשה שריגים, משה אהרן ומרים, היא כפורחת, הפריחה גאולתן של ישראל, עלתה נצה, הנצה גאולתן של ישראל, הבשילו אשכולותיה ענבים, גפן שהפריחה מיד הנצה, ענבים שהנצו מיד בשלו, וכוס פרעה בידי, מכאן קבעו חכמים ד' כוסות של לילי פסח, א"ר הונא בשם ר' בנייה כנגד ד' גאולות שנאמרו במצרים, והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי, רבי שמואל בר נחמן אמר כנגד ארבע כוסות שנאמרו כאן, וכוס פרעה בידי וגו', ונתת כוס פרעה וגו', רבי לוי אמר כנגד ד' מלכיות, רבי יהושע בן לוי אמר כנגד ד' כוסות של תרעלה שהקב"ה משקה את עובדי כוכבים, הה"ד כי כה אמר ה' אלהי ישראל אלי קח את כוס היין החמה, כוס זהב בבל ביד ה' וגו', ימטר על רשעים וגו', וכנגדן הקב"ה משקה את ישראל ד' כוסות של ישועה לעתיד לבא, שנאמר ה' מנת חלקי וגו', כוס ישועות אשא, תערוך לפני שלחן נגד צוררי דשנת בשמן ראשי כוסי רויה, כוס ישועות כוס ישועה אין כתיב כאן אלא כוס ישועות אחד לימות המשיח ואחד לימות גוג, אמר לו את בשרתני בשורה טובה אף אני אבשרך בשורה טובה, בעוד שלשת ימים וגו'..."

ומבאר המהרש"א שעניין ד' כוסות הוא כנגד הגאולה וכמו שמו' במדרש בכמה אופנים, ועניינו, שנגאלו מד' מפריעים הנ"ל מעבודת ה'.

ומכיון שכך, הרי שהתלמוד מסדר את ארבעת הדברים שיש להודות לפי סדר גאולת מצרים שבה נתממשו הגאולות מד' מפריעים הנ"ל. שהרי במצרים היו להם צוררים ונוגשים – ומחלות וחולשה – ועיסוקים וטרדות, בעבודת הפרך – וקושי פרנסה. וכשנגאלו ממצרים נגאלו מכל אלה. שהרי הצוררים טבעו בים, פרנסה באה להם ע"י המן, כל בעיה בדרך נפטרה ע"י ענני הכבוד, ו"כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך".

ולכן סדרן התלמוד בסדר הזה, ים, מדבר, חולה וחבוש, כנגד הסדר של יציאת מצרים. ים – שהוא קריעת ים סוף. מדבר – כנגד הניסים שהיו להם במדבר. חולה שנתרפא – שנרפאו במותן תורה מכל החולי שהיה להם במצרים. מי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא – שלא באו לידי חרות גמור עד שנכנסו לארץ וכבשוה מיד האויבים.

בימים אלו בהם אנו מתאבלים על החורבן ועל הגלות מתפללים אנו שנזכה להיגאל בכל ארבעת הגאולות הללו, שלא יהיו לנו מפריעים לעבוד את עבודת ה' באמת בשמחה ובלבב שלם ותהיה זו הגאולה השלמה במהרה בימינו אמן.

בברכה העורך

תקלה בשיווק תרומות

לצערנו הרב מפעם לפעם נתפסים בשווקים הסיטונאיים, רכבים של אנשי דלא מעלי, האוספים את התרומות [טרם שנלקחו למקומם הסופי ע"י המשגיחים, או בשווקים שאין המשגיחים אחראים על האיסוף], ואותם אנשים משווקים תוצרת של ירקות שכולה קודש ואסורה באכילה במחירים מוזלים לחנויות ועסקים, ואנשים מתפתים לרכוש תוצרת זו בזול, ואף במקומות הכשרים הם נקלטים, כאשר זה ס"ה ירקות, והמשגיח מעשר במקום.

יש להנחות את המשגיחים שלא לקבל מכל בעל רכב נייד שלא מוכר ומשווק תוצרת בזול, ובאם יש חשדות כלשהם, יש לדרוש את שוברי הקנייה מהשווקים, או לשוחח עם האחראים על הכשרות בשווקים השונים כדי לסייע לתפוס אנשים אלו. חשוב לציין כי משווק שידרוש חותמת כשרות על תוצרת שהוא רוכש, יקבל חותמת כשרות המאשרת כי התוצרת מעושרת, כך שדרישה כזו מצד הרבנויות וועדי הכשרות, לקבל שוברים חתומים כולל על ירקות, יכולה לסייע ביותר למגר תופעה זו.

תוספים בדגים

לאחר הגבלות של הרשויות בישראל על הדגים המתובלים, חזרו לשיווק סוגי דגים ששיווקם ירד מאד בתקופה האחרונה, ובין היתר סוגי דגים הנגועים בתולעים בכמות גדולה. ויש להיזהר לרכוש רק תוצרת המאושרת כנקייה מחרקים. דבר נוסף אירע עקב הגבלה זו, כאשר חברות רבות בסין החלו להשתמש במכונת הזרקה של תוספים בדגים, ואמנם לעת עתה, התוספים הם פוספאטים בלבד, אולם יש לדעת כי באמצעות מכונה זו אפשר להחדיר לדג סוגי תוספים רבים ועל וועדי הכשרות לעקוב מקרוב אחרי המתרחש. [ויעוד ברצוני לציין, שבאמצעות המעבדות בארץ אפשר לגלות חומרי פוספאטים בדגים כגון S.T.P.P. וזאת בעיקר בהסתמך על מציאת כמות המלחים הנמצאים ברכיב ה-סודיום הנמצא בחומר זה. ובעקבות זה השתכללו המפעלים והחלו להשתמש באותו מוצר רק שהוא נקרא T.P.P. כלומר ללא הסודיום, ובזה יש קושי לגלות חומרים מוספים בשיטות בדיקות המעבדה הקיימות היום. ולמרות שחומר זה הן עם הסודיום והן ללא הוא חומר כשר, מכל מקום חובת הזהירות וההתחממות ממוול עבודת המפעלים מחייבת להיות מעודכנת כל העת].

אצות ים משלוחים נגועים ביותר:

בשבועות האחרונים נבדקו במעבדת המכון אצות ים של שני היבואנים הגדולים בתחום, וכרגיל בתוצרת של חברות אלו נמצאה נגיעות עצומה של אצות נגועות הן בסרטנים, או צדפות ועוד [בכמות ממוצעת של 44% נגיעות] והבאנו בגב הגליון מס' תמונות ממעבדת המכון. כל האצות משווקות עם כשרויות מהדרין, ולצערנו כבר זעקנו על כך בעבר, על

ריבוי הנגיעות באצות ים, ועדיין אצות אלו משווקות בחנויות עם כשרויות מהדרין ועם אישורי הרבנות הראשית לישראל, וכן משווק כמוצר סופי בכל עמדות ה- "סושי" במסעדות ובבתי המלון, ומכשלה גדולה מגיעה לציבור באכילת שרצים, ואין פוצה פה ומצפצף! [נשאלתי אם יש בדיעבד מקום לסמוך על כך שלכאורה המוצר קלוי, וכבר הבעתי דעתי כמה פעמים, שמשך הזמן שהוא עובר תחת האש הוא קצר מאד, ואין מדובר באש גלויה, כך שלא תמיד זה יעיל להתפחמות של השרצים, זאת ועוד, שאם יש תועלת זה רק בשרצים הגלויים, אולם רוב השרצים מסתתרים בתוך בלילת העלים, כך שאין לקלייה זו כל תועלת. אמנם מאידך, אם ישתמשו באצות לאחר שעבר י"ב חודש מזמן הכנסתם לאריזה, בכה"ג יש את ההיתר המפורסם שנפסק בשו"ע שחרקים לאחר י"ב חודש מתפוררים ומותרים באכילה, ויש מן הפוסקים שכתבו שהגם שבפועל לא התפוררו מ"מ כיון שכל חלקיהם הפנימיים התייבשו, ובכל נגיעה בהם הם עתידים להתפורר, כך שיש עלי מי לסמוך בדיעבד, עד שיימצא יצרן שייבא את המוצר נקי מחרקים, וכבר עשינו זאת בעבר, אלא מחמת חוסר ביקוש מהציבור, הופסקו ייצורים אלו, כך שלמעשה הכל תלוי בצרכנים ובגורמי הכשרות, אם ידרשו זאת מהיבואנים הם יתאמצו לייצר את המוצרים בחזקת נקיים].

בברכה

שניאור ז. רווח

גוי שמירח תבואה לצורך ישראל, האם קי"ל שיש שליחות לגוי לחומרא*

כתב מרחן בכסף משנה (פ"א הל' יא) וז"ל: כתב בארחות חיים בשם הראב"ד, ישראל שקנה מן הגוי שיבולים של חטים לצורך עשיית מצות, ומירחם הגוי בשביל ישראל, חייב בתרו"מ דשלוחו של אדם כמותו. ותמה מרחן שיש לגמגם על זה, דהא קי"ל אין שליחות לעכו"ם. והפר"ח במים חיים כתב ליישב דברי הראב"ד, משום דקי"ל יש שליחות לגוי לחומרא מדרבנן. (וכמ"ש בהגהות מיימוני הל' שבת פ"ו אות ב). ודחה השער המלך (בפ"א מהל' תרומות הל' יא), שמדברי הראב"ד מוכח דמדאורייתא קאמר. וע"ע בברכי יוסף (ס' שלא סק"ו) שכתב ליישב דברי מרחן בתמיהתו על הראב"ד, שאינו אלא גמגום בעלמא על לשונו, אבל מודה הוא שיש בזה משום שליחות לעכו"ם לחומרא.

ובספר ישועות מלכו (פרק א הל' א דף כג ע"א) כתב, דמה שכתב הראב"ד דשלוחו של אדם כמותו, שגרא דלישנא נקט, ועיקר כוונתו דניחא ליה בהכי, וס"ל דמירוח דמי להכשר, וכדאמרינן (בקידושין נט:), כתיב כי יתן מים על זרע, וקרינן כי יותן, הא כיצד, בעינן כי יותן דומיא דכי יתן, מה יתן דניחא ליה, אף יותן דניחא ליה. וה"ל מירוח דתרומה נהי דא"צ שליחות בעלים מ"מ בעינן דניחא לבעלים. (וע' בחזון איש דמאי, ס' יב אות יט). ודברי הארחות חיים הם בח"ב (סוף הל' חלה אות ו). וכן הוא בכל בו (סוף ס' פט).

והרב מחנה אפרים בהל' שלוחין (ס' יא) תירץ, דהראב"ד איירי כשמירחן ע"י פועלים נכרים, ושאינו פועל משום שידו כיד בעל הבית וכאילו מירחן ישראל, הילכך חייבים בתרו"מ. [וכ"כ הגאון בעל משמרות כהונה בספר כף הכהן (בקונטרס חסדי כהונה דרוש ד דל"ה סוף ע"ד)].

והשער המלך (פ"א מהלכות תרומות) הוכיח מהגמרא (ב"ק נא), דלא אמרינן יד פועל כיד בעל הבית. וכן הוכיחו הערך השלחן א"ח (ס' שז סק"י), והשער משפט (ס' קפב סק"א), מההיא דב"ק (נא). וכ"כ בשו"ת מנחת משה (חאה"ע ס' יא אות ב). והגאון מלובלין

* תשובה הלכתית זו, מתוך הספר העתידי בע"ה לצאת לאור עולם, "חזון עובדיה" על מצוות התלויות בארץ.

בשו"ת תורת חסד (חאו"ח סי' מה אות ד), אע"פ שכתב לדחות ראייה זו. מ"מ כתב דליתא לדברי המחנה אפרים, דלא מהני יד עבד כיד רבו אלא רק לענין ממון. ע"ש. [ע' מנחת חינוך (בקומץ מנחה סי' תריג). ודו"ק]. גם הגאון מהרי"ט אלגאזי בספר הלכות יו"ט (פ"ד דף עב ע"א) כתב, דמ"ש המחנה אפרים שהעושה מעקה ע"י פועל גוי, יד פועל כיד רבו, ויכול לברך עליו, אינו נראה לי, שלדעת רוב הפוסקים לא חשיב בכה"ג כאילו עשהו בעצמו, כיון שאין שליחות לגוי. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מהרש"ג ח"א (חיו"ד סי' ג) ד"ה אמנם. ועוד לו שם (בסו"ס סג), דמ"ש המחנה אפרים שיד פועל גוי כיד בעה"ב, השגתי עליו במקום אחר, דלכ"ע לא מועיל שליחות דעכו"ם אף בשכר. ומכיון דאין שליחות לעכו"ם כלל, העושה מעקה על ידי גוי לגבי המצוה הוא כמו שסכהו הרוח, שלא קיים המצוה, הילכך אינו רשאי לברך. ע"ש. וכיוצא בזה כתב הגאון בית מאיר יו"ד (סי' קכ), שהעיקר כמ"ש הט"ז, שאם הטביל גוי כלי סעודה אין הישראל מברך "על טבילת כלי", שהואיל ואין שליחות לעכו"ם, אין זה אלא כאילו נפל הכלי מעצמו, וא"כ איך יברך ועל מה יברך. ע"ש. וכ"כ בזבחי צדק (סי' קכ ס"ק פב). וע"ע במשנה ברורה (סי' רסג ס"ק כא). ודו"ק.

וכן בשו"ת חקרי לב חיו"ד ח"ב (סי' ט) חולק ע"ד המחנה אפרים, והקשה עליו ממה ששינוי (ב"מ צח סע"ב), השואל פרה מחבירו, ואמר לו שלח ביד עבדך, ושלח ביד עבדך, ומתה (בדרך), חייב, ופריך, אמאי חייב, הא יד עבד כיד רבו, (ופירש רש"י, שמכיון שיד עבד כיד רבו, הרי לא יצאה מרשותו, והרי הוא כאילו הוא עצמו הולכה לו, ולמה יתחייב השואל באונסיה (בדרך), ומשני, אמר שמואל בעבד עברי דלא קני ליה גופיה. וכן פסק בחו"מ (סי' שמ סעיף ו). ומעתה אם אפילו בעבד עברי לא אמרינן שידו כדי בעה"ב, כל שכן פועל וכו'. ע"ש.

גם בשו"ת דברי מלכיאל ח"ד (סי' ה) כתב, שרק בעבד אמרו יד עבד כיד רבו משום שיש לו קנין בגופו, משא"כ פועל שכיר הוא בא בשכרו. ודלא כהמחנה אפרים שמשוה פועל לעבד, דליתא. ע"ש. וכיו"ב כתב הגאון הראש"ל בספר מנחה טהורה (מנחות צג):. וכן בשו"ת דבר אברהם ח"א (סי' לז אות ט), כתב לדחות דברי המחנה אפרים. ע"ש. והשער המלך שם סיים, שהעיקר בזה התירוץ השני של המחנה אפרים, דהא דאמרינן אין שליחות לגוי היינו דוקא במידי דבעי שליחות כמו הפרשת תרומה, אבל במידי דלא בעי שליחות, כגון מירוח, שאף אם בא אדם ומירחו שלא מדעתו מה שעשה עשוי, והוטבלו פירותיו למעשר, בהא ודאי לא שייך לומר דאין שליחות לגוי. ע"ש.

ומצאתי בשואל ומשיב קמא (ח"ב סי' קו) בד"ה ומה שרצה, אחר שהביא קושית השעה"מ על המחנה אפרים מהגמרא (ב"ק נא). וכתב לדחותה, לפלל עוד בזה, מ"מ כתב שיש לו ראייה ברורה היפך המחנה אפרים וכו'. וסיים וז"ל: וי"ל דס"ל להראב"ד דלחומרא יש שליחות לעכו"ם, כשיטת הפוסקים לענין רבית, ובלא"ה התירוץ השני שכתב המח"א הוא נכון. (וכבר קדמו הפרי חדש הנ"ל). ובשו"ת שואל ומשיב קמא ח"ב (סי' ע) כתב, דמה שחידש המחנה אפרים, דיד פועל נכרי כיד רבו, לא קי"ל כוותיה, וכמ"ש כל האחרונים. ע"ש. וע"ע בשו"ת אמרי בינה (בסוף הספר סי' יא) ד"ה וראיתי, שכתב להוכיח מהירושלמי פאה (פ"ב הלכה ה), היפך סברת המחנה אפרים. וכ"כ עוד באמרי בינה דיני תרומות ומעשרות (סי' יח, דף עה ע"ב). ע"ש. וע' מש"כ בשו"ת יביע אומר חלק ט (חלק חו"מ סי' ז).

והנה מ"ש הפרי חדש במים חיים והחיד"א בברכי יוסף בפשיטות דקי"ל יש שליחות לעכו"ם לחומרא, ושכן דעת הראב"ד, לדידי חזי לי דלאו מילתא פסיקתא היא, ולא נפקא מפלוגתא דרבוותא, כי בהגהות מרדכי (פרק ה דב"מ סי' תנו) כתב, ר"ת היה מתיר להלוות ברבית ע"י גוי, דאין שליחות לגוי כלל, לא לקולא ולא לחומרא. וראיה מהתוספתא וכו'. ע"ש. וכן הובא במחנה אפרים הל' שלוחין (סי' יד), שאף על פי שהתוספות ס"ל דמדברנן יש שליחות לגוי לחומרא, רבינו תם חולק וס"ל שאין שליחות לגוי אפי' לחומרא. ע"ש. וע' בטור יו"ד החדש (סי' קסח קסט עמוד תא), ובדברי הב"ח שם. [וכן יש להעיר ממ"ש הרא"ש (ב"מ צ.) בהא דאיבעיא לן מהו שיאמר ישראל לעכו"ם חסום פרתי ודוש בה, ולא איפשיטא בעיין, וכתב הרא"ש בשם הראב"ד דספיקא לקולא. והסביר הרב המגיד (בפרק יג מהלכות שכירות), דהיינו טעמא לפי שאיסור אמירה לעכו"ם אינו אלא מדרבנן, וספיקא דרבנן לקולא. ולכאורה למה לא נאסור מטעם דאיסור שליחות לגוי לחומרא. וכמו שכתב כאן דאמרינן שלוחו של אדם כמותו. ושור"ר בשו"ת מאמר המלך (דף לו ע"ד) שעמד בזה. וע"ש. וע' בשו"ת פני יהושע (חיו"ד סי' ג), ובמחזיק ברכה (סי' רמז סק"ד), ובמש"כ במאור ישראל ח"ב (יומא יט. עמוד רמג)]. והנה בשו"ת אורי וישעי (סי' מד) כתב שבחידושו האריך בזה והעלה שהעיקר כדברי ר"ת, שאין שליחות לגוי כלל, ואפילו לחומרא. ע"ש.

וע' בספר יראים השלם (סי' קיח) ד"ה תשיעית. (ובתועפות ראם אות כט). וע' במראה הפנים (פ"ק דירושלמי דף ג ע"א) ד"ה דכוותה, שכתב, דהא דאמרינן יש שליחות לגוי לחומרא, היינו דוקא באיסור רבית דחמיר. ע"ש. גם הגאון רבי רפאל דוד הלוי בתשובה שהובאה בספר שמן המשחה (דף יד ע"ד), הביא דברי השטה מקובצת (ב"מ עא:) בשם הריטב"א, אהא דאמרינן בשלמא סיפא לחומרא, שאמר רבינו שחומרא בטעמא הוא שחששו חכמים דזמנין שהגוי יתן לישראל האחרון שיזכה בהן לגמרי וכו', דמוכח להדיא מדבריו דלא אמרינן יש שליחות לגוי לחומרא אלא באיסור רבית בלבד. ושכן מתבאר מדבריו בחידושו לע"ז (דף עא.). וכן נראה מתשובת הרא"ש (כלל קח סי' יא). וכן מתבאר בדברי בעל התרומות (שער מו ח"ג), שהביא תשובת ר' משולם מלוניל דס"ל שלא אמרו יש שליחות לגוי לחומרא אלא באיסור רבית. ע"ש. וכ"כ הרב השואל בשו"ת הרדב"ז בלשונות הרמב"ם (סימן רט). ע"ש. ומדשתיק ליה הרדב"ז אודויי אודי ליה. וכן כתבו להדיא הלבוש והפרישה יו"ד (סי' קסט ס"ד), דמשום חומרא דרבית נגעו בה. ושם (דף טו ע"א) תמה על כמה אחרונים, ומכללם הפרי חדש בהלכות תרומות הנ"ל, שתפסו בפשיטות שבכל האיסורים אמרינן יש שליחות לגוי לחומרא. ושוב מצא בשו"ת ירך אברהם (הלכות רבית סי' כא דף כז ע"א) שכתב בפשיטות שדוקא באיסור רבית דחמיר. וכן כתב הרב בן ידיד וכו'. ע"ש. (וע"ע להרב המחבר שמן המשחה דף יט ע"א). וכן בשו"ת בית שלמה (חאו"ח סי' פא) כתב, שמדברי הרא"ש בתשובה (כלל קח), והריב"ש (סי' שה) משמע שלא אמרו שליחות לגוי לחומרא אלא באיסור רבית. ע"ש.

והנה בשו"ת זבחי צדק ח"ב (חלק חו"מ סי' ב סוף עמוד קו) הביא מה שכתב הבית מאיר (אה"ע סי' ה), שלא נאמר דין זה שיש שליחות לגוי לחומרא, אלא רק באיסור רבית דחמיר איסוריה, שעובר על חמשה לאוין, אבל בשאר לאוין לא אמרינן שיש שליחות לגוי לחומרא. וסיים, אך לא מלאנו לבנו לסמוך על מ"ש הגאון בית מאיר בזה, להתיר, כיון

שלא מצאנו חילוק זה בשאר פוסקים. ע"ש. ולפלא שלא זכר שר מהפוסקים הנ"ל. ושוב ראיתי להגאון מהרי"ח (שם עמוד קיג) שהעיר עליו שכבר כתב כן בשטה מקובצת (ב"מ עא:). בשם הריטב"א. ומכל מקום י"ל, דאף על גב דבשאר איסורין לא אמרינן שאין שליחות לגוי, היינו דלא אסרינן לדבר ההוא בדיעבד, אבל מ"מ אסור לעשות כן לכתחלה, משום דאיכא איסור אמירה לגוי שנוהג בכל האיסורים. ע"ש.

אמנם לא אחד כי באמת אחרונים רבים מסכימים לסברת המחנה אפרים הנ"ל, שפועל גוי שעושה בשכר, אמרינן יד פועל כדי רבו בעה"ב. והסתמכתי עליהם בדרבנן, בדין סופגניות הנעשות בבתי הארחה ובמסעדות של יהודים, ומטגנים את הסופגניות על ידי פועלים גוים, שהם מומחים לדבר. ובשו"ת יביע אומר ח"ט (חיו"ד סי' ז) עשיתי ספק ספיקא להקל בזה, שאין בזה משום איסור בישולי גוים. ואחר שנדפס הוספתי בגליון, לצרף לסניף את דעת המחנה אפרים הנ"ל שיד פועל כיד בעל הבית, והעושה מעקה ע"י פועל גוי בשכר, מקיים המצוה, ורשאי בעל הבית לברד על מצות מעקה. ואף כאן שהפועלים עושים כן בשכר יש לדון הדבר כאילו נעשה ע"י ישראל הבעה"ב. והבאתי דברי הרבה אחרונים שהסכימו עם המחנה אפרים, ומהם הגאון ישמח משה (סוף פרשת עקב בהפטרה דף קח ע"ב). וכן בשו"ת בית שלמה (חאו"ח סי' פא), ובשו"ת שם אריה (חיו"ד סי' יד), ובשו"ת יגל יעקב (חיו"ד סי' לא), ובשו"ת מור ואהלות פוסק (אהל ברכות והודאות סי' לא), ובספר לב שומע (מע' ש אות יט), ובמצפה איתן (שבועות ג), ובשו"ת שערי דעה ח"א (סי' עו), ובשו"ת ערוגת הבושם (חאו"ח סי' מא אות ה), ובשו"ת זקן אהרן ואלקין (ח"א סי' טו, דף יד סע"ב), ובשו"ת לחם שלמה (חאה"ע סי' כב אות ח), ובשו"ת בכורי יעקב זריהו (סי' מד דף מג ע"א), ובזכרונות אליהו (חיו"ד מע' מ אות יח, עמוד מ), בשם הרב ריח שדה. ועוד. ולכן צירפתי גם את להקת האחרונים הנ"ל להקל בדרבנן, ולסמוך על סברת המחנה אפרים, אפס קצוהו נדפס בשו"ת יביע אומר חלק י (חיו"ד סי' ז). מכל מקום משנה לא זזה ממקומה בנ"ד.

ותבט עיני בספר ברכות מים יו"ד (סי' קסט דף נז ע"ב), שהוקשה לו מה שאמרו בע"ז (נג:). כתיב ואשריהם תשרפון באש, מכדי ארץ ישראל ירושה להם מאבותיהם, והא אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ואי משום הנד דמעיקרא בביטול בעלמא סגי, אלא מדפלחו ישראל לעגל גלו דעתייהו דניחא להו בעבודת כוכבים, וכי אתו עכו"ם ועבדי שליחותיהו דידהו עבדי. (והויא ע"ז של ישראל ואין בטלה עולמית. רש"י). והכי נמי ישראל שזקף לבינה, גלי דעתיה דניחא ליה בעבודת כוכבים, וכי אתא עובד כוכבים ופלח לה שליחותה דידיה קא עביד. ואמאי הא אין שליחות לעכו"ם. וקשה לרבינו תם דאמר אין שליחות לגוי אפילו לחומר. ונראה דשאני הכא שכיון שזקף לבינה גלי אדעתיה דניחא ליה, ונעשה גוי גמור, ויש שליחות מעכו"ם לעכו"ם. ע"כ. ולכאורה קשה מהא דקי"ל ישראל שחטא ישראל הוא. והן אמת שהטור אה"ע (ס"ס מד) כתב שיש אומרים שישראל מומר לעכו"ם דינו כגוי גמור. וכ"כ המאירי (ספ"ק דיבמות) בשם י"א, שכל מומר בזמן הזה גוי גמור הוא ואין חוששים לקידושו. ובבית יוסף כתב שבעל העיטור הביא סברא זו, אבל כל הפוסקים חלקו ע"ז. וכן פסק הרמב"ם (פ"ד מהל' אישות הל' טו), שישראל מומר שקידש הרי אלו קידושין גמורים. וכתב ה"ה המקור לזה ביבמות (מז:). וכ"כ רב סעדיא גאון, הובא בשו"ת הר"א

מזרחי (סי' מז). והכנה"ג (בהגה"ט אות יב) כתב, שכן דעת רב שרירא גאון. ובתשו' מיימוני (הל' אישות סי' יב) הביא כן בשם רב כהן צדק ורב עמרם גאון. וכ"כ להקת הראשונים שהובאו באוצר הפוסקים שם (דף קיח ע"ג). וכן נפסק בטור וש"ע (סי' מד סעיף ט). וכל שכן בישראל שזקף לבינה, ולא השתחוה ולא עבדה, שעדיין אין עליו תורת מומר גמור, היאך אמרינן שעובד כוכבים שליחות ידיה קא עביד.

והנה במחנה אפרים (הל' שלוחין ס"ס יד) כתב, דעכו"ם לעכו"ם יש שליחות, וראיה מדאמרינן בע"ז (נג:), דכי פלחי עכו"ם שליחותיהו עבדי, כנראה דס"ל דמומר לע"ז דינו כגוי גמור. וזה היפך כל הפוסקים הנ"ל. וכן ראיתי להגאון ר' רפאל מצליח בספר מאמר המלך (דף לח ע"ב) שתמה כן בסוגיא דע"ז (נג:). דהא אין שליחות לעכו"ם. ע"ש. ושוב ראיתי בשו"ת בית יצחק ח"ב מיו"ד בקונטרס אחרון (סוף סי' ט) שתמה על המחנה אפרים שנראה כוונתו דעובד ע"ז דינו כנכרי. וזה ודאי ליתא, דהא מומר עושה שליח ודינו כישראל, גם הלכה רווחת דמומר עושה שליח לגרש, ולא הוי כנכרי אלא רק כישראל. ע"ש. ועוד שהמג"א (סי' תמח סק"ד) הוכיח במישור שאפילו לענין עכו"ם לעכו"ם אין שליחות לגוי מהירושלמי (ריש פ"ו מדמאי). וכתב בשו"ת יד יוסף דייטש (סי' קט), שראיה ברורה היא. וכן כתב מרן החיד"א בספר יעיר אזן (מע' א אות נד), דהירושלמי פ"ו דדמאי, ופ"ק דתרומות קרי בחיל דאין שליחות לעכו"ם אפילו נכרי לנכרי, והלכה כהירושלמי. ע"ש. [ולכאורה יש להקשות עוד דהא קי"ל אין שליח לדבר עבירה. ומיהו לזה יש לתרץ בפשיטות ע"פ דברי הרשב"ץ שהובא בבית יוסף (ח"מ ס"ס שפח), לסברת ר"ת דס"ל שאין שליחות לגוי אפילו לחומרא, דבגוי לא שייך אין שליח לדבר עבירה. וכ"כ המשנה למלך (הל' מלוה פ"ה הל' יד). ושור"ר שכן תירץ בספר מאמר המלך הנ"ל (דף לח ע"ב). וע' בספר בית מאיר (אה"ע סי' ה סעיף יד), שכתב שכשם דקי"ל אין שליחות לגוי, מ"מ לחומרא יש שליח, ה"נ י"ל שאף שאין שליח לדבר עבירה, מ"מ לחומרא יש שליח. ע"ש. (וע' בקידושין מג.). וע"ע במש"כ בספר מאור ישראל (ח"ב עמוד רמג)]. ומצאתי להגאון מגילת ספר (לאוין סה, דף יג סוף ע"ב), דעמד בההיא דע"ז (נג:), שהרי אין שליחות לעכו"ם. ואע"פ שנעשו מומרים לע"ז, מ"מ דין ישראל מומר יש להם, וקי"ל ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא, וקידושיו קידושין. ופשיטא דלדינא ישראל גמור הוא, ואם שלח ישראל לקדש לו אשה הווי קידושין גמורים. וכן כתב הנימוקי יוסף בשם הריטב"א, שדינו בכל קנייניו כדין ישראל גמור. ועוד קשה בדין ישראל שזקף לבינה, דגלי דעתיה דניחא ליה בעכו"ם וכו', והא לא נעשה בזה מומר לע"ז, אע"פ שעובר בלאו דלא יהיה לך אלהים אחרים על פני. [וכמ"ש הרמב"ם (הל' ע"ז פ"ג ה"ט), והתוס' יומא נד: סוף ד"ה כרובים]. ונראה בודאי דהא דקאמר שליחותיהו קא עבדי, לאו שליחות ממש קאמר, וכדין שליחות דעלמא, אלא דניחא להו, וברצנא השתחוו לע"ז, והוי כאילו ע"ז של ישראל. ובא ליישב דהא אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, דהיינו טעמא שאין אדם רוצה שאחר יאסור נכסיו עליו, ולהכי משני דשאני הכא שגילה דעתו דניחא ליה וכו'. עכת"ד. וכיו"ב כתב הב"ח (סי' שלא). וכן כתב מרן החיד"א בברכי יוסף (אה"ע סי' ה ס"ק יז). וע"ע בשו"ת בשמים ראש (סי' שפ). ע"ש.

דיני ומנהגי הסליחות ותקיעת שופר בחודש אלול

א. נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות החל מראש חודש אלול ועד יום הכיפורים.¹ מיהו ביום ראש חודש אין אומרים סליחות (כה"ח אות ט"ו. ופשוט).

ב. ברוב קהלות ישראל די בכל אתר היו נוהגין להשכים אחר חצות הלילה כשעתיים לערך, ומברכים "ברכות השחר", ואח"כ קוראים "תיקון חצות", ואח"כ הסליחות כתיקנו, במתן ובנחת כעבדא דמתחנן למריה. כי מחצות הלילה ואילך הוא עת רצון וראוי ומוכשר לעורר רחמים בסליחות ותחינות.

וכתב מרן הראש"ל נר"ו (חזו"ע ימים נוראים עמוד ו' ז') שקהל שאינם יכולים להשכים בעוד לילה, יכולים לאומרם בשעות הבוקר המוקדמות לפני תפלת שחרית, או אפילו לפני מנחה. אלא שהסליחות שנאמרות באשמורת הבוקר אין ערוך אליהם, שאז היא עת רצון והתעוררות מדות הרחמים.

אבל אין לומר סליחות בערבית, והוא מנהג רע ומר, ישתקע ולא יאמר. ואין ראוי להזכיר י"ג מדות אלא בעת רצון.² וכל חצי הלילה הראשון בכלל זה.³

¹ מרן בשו"ע (ס"א). וכ"כ הטור בשם רב האי גאון, וכן נהג רבינו האר"י ז"ל כמ"ש בשער הכוונות (דרוש א' מדרושי ר"ה). ולקהלות יוצאי ג'רבה וטריפולי ואגפיהם יש ספר מיוחד לסליחות מהרבנים הקדמונים בשם "שפתי רננות", וכמבואר בברית כהונה (עמוד קכ"ג אות ה'). וע"ש.

וזכרני בקטנותי כבן שמנה או תשע, והייתי כרוך אחר אבא ע"ה, והיינו הולכים בכל לילה מלילות אלול לאמירת סליחות מהשעה שתיים בלילה, ותחלה קוראים תקון חצות באריכות, ואח"כ סליחות, ובשעה ארבע לפנות בוקר היו מתחילים שחרית. והכל בנעימה ובמתינות, מתוך פחד ואימה. ובכל ליל ששי היו עושים תיקון כרת ע"פ הסדר שסידר מרן החיד"א ע"ה, מתחלת הלילה ועד תפלת שחרית, בתמימות ובאהבת ה', ויראתו חופפת עליהם. אשרי עין ראתה כל אלה (שור"ת שמע שלמה ח"ד סס"י ז').

² תשובת הגאון המקובל מהר"ם זכותא ז"ל (סימן ל'), הובא בברכ"י (אות א') ובשע"ת (שם), ובכה"ח (אות א').

³ שער הכוונות (דרוש א' דערבית). ועיין מ"ש מרן הראש"ל נר"ו בקול סיני (עמוד 151 אות ד') מזה. ומה שהעיר על הגאון בעל אגרות משה ז"ל. ע"ש.

ג. המשכימים לאמירת סליחות באשמורת הבוקר, צריכים לומר תחלה ברכות התורה, מפני הפסוקים הנאמרים בסליחות (עי' כה"ח אות ל"א, וחזו"ע עמוד ה').

ד. מי שחזר לישון אחר הסליחות עד הבוקר, אעפ"י שהוא לילה וישן שינת קבע על מיטתו, אינו צריך לחזור ולברך ברכות התורה בבוקר.⁴ אולם מהיות טוב יכיון בברכת "אהבת עולם" לצאת ידי חובת ברכות התורה.

ה. "תיקון חצות" הוא עיקר גדול יותר מה"סליחות", לפיכך מי שאין לו פנאי לומר שניהם, טוב שיאמר תיקון חצות.⁵

ו. ישתדל בכל כוחו להיות נעור כראוי בקריאת שמע ובתפלה, לאומרם כראוי ובכוונת הלב, למרות שהשכים קום עבור ה"סליחות", שלא יצא שכרו בהפסדו ח"ו.⁶ ומכל שכן שהוא מעוטר בתפלין שאסור להסיח דעתו מהן, וצריך לשמור עצמו בקדושה ובטהרה. נ"י להחיד"א שם, וחזו"ע עמוד י"א.

ז. חכמים ותלמידיהם שאינם יכולים להשכים יום יום לסליחות, מפני שדרכם לעסוק בתורה בשעות הראשונות של הלילה, ואם ישכימו לסליחות יבטלו מלימודם, ישתדלו על כל פנים לקום במקצת לילות של חדש אלול, כדי לשתף עצמם עם הציבור באמירת סליחות ותחנונים. וכן ישתדלו בזה בעשרת ימי תשובה. ואם הם ממשיכים בלימודם בלילה עד לאחר חצות לילה, מה טוב שיאמרו אז קצת סליחות ביחידות. וכן יאמרו "תיקון חצות" קודם השינה, ובפרט שתיקון חצות עדיף מאמירת סליחות, כנודע (חזו"ע עמוד ח' ו').

והגאון רבי חיים פלאג'י ז"ל כתב (מול"ח סי' י"א אות נ') שמי שאין לו כח לקום בכל לילה לסליחות, לפחות מיום כ"ה באלול והלאה, שהוא יום בריאת העולם, יקום כגבור, וכארי יתנשא, לקום לסליחות. (והביא בשם הר"ן שמנהג ברצלונה לקום לסליחות החל מיום זה שבו נברא העולם).

ח. והוא הדין למלמדי תנוקות שיש להם שיעור בתחלת הלילה, ואם ישכימו קום לסליחות לא יוכלו לעשות מלאכתם באמונה בלימוד התלמידים, רשאים להמנע מלקום יום יום בחודש אלול. אלא ישכימו לפרקים בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה לומר סליחות עם הציבור. והוא הדין לפקידים ולפועלים שכירים. ומה טוב אם יאמרו סליחות בבוקר קודם תפלת שחרית, או בערב לפני תפלת מנחה.⁷

⁴ דלא כהפר"ח (סימן מ"ו ס"א) שכתב דלכו"ע צריך לחזור. והובאו דבריו בספר ליצחק ריח (מערכות לאו"ח דף ח' אות י'). וכן העלה הברית כהונה (עמוד קכ"ג אות ה' ו'). ע"ש באורך.

⁵ תשובת הרמ"ז, ברכ"י (אות ג'). הובא בכף החיים (אות ד').

⁶ וזה לשון מרן החיד"א ז"ל במורה באצבע (אות רמ"ה ורמ"ו), לא בשביל אמירת סליחות יתפלל תפלה שלא בזמנה, או יישן בתפלין, כי יצא שכרו בהפסדו. והעושה כן טוב לו להתפלל כהוגן ולא יאמר סליחות. זה עיקר העבודה, לשמור העיקרים, ולהוסיף, לא לזלזל בעיקר ולקיים התוספת. ע"כ. וע"ע בדברי הראש"ל נר"ו שם.

⁷ חזון עובדיה (עמוד י') עפ"ד הרמ"א ביו"ד (סי' רמ"ה ס"ז), שאין למלמד תנוקות להיות נעור בלילה יותר מדאי, כדי שלא יתרשל מלימוד התנוקות ביום. וכתב, ומ"מ אם עושה כן לפרקים אין קפידא, שכיון שהמנהג כן, הו"ל כהתנו מעיקרא, וכמ"ש בשו"ת שלמת חיים זוננפלד (סי' ר"ל).

ט. כשאומרים סליחות לאחר שכבר האיר היום, טוב שהחזן יתעטף בציצית, מעין מה שאמרו חז"ל (ר"ה י"ז ע"ב) על פסוק ויעבור ה' על פניו ויקרא, אמר רבי יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור, והראה למשה סדר תפלה, ואמר לו, כל זמן שישראל חוטאים, יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. ואמר רב יהודה, ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם, שנאמר הנה אנכי כורת ברית (חז"ע עמוד ו'). וע"ע כה"ח אות ל').

י. המנהג פשוט לומר בסליחות חמש פעמים י"ג מדות, (א) אחר "שבט יהודה בדוחק ובצער", קודם תחינת "רחמנא", (ב) אחר תחינת "רחמנא", (ג) אחר "אנשי אמונה אבדו", (ד) אחר "תמהנו מרעות", (ה) בסוף הסליחות, אחר "זכרון לפניך בשחק" שבסוף פיוט "אם אפס".⁸

יא. יש לציבור לומר תיבות "ויעבור ה' על פניו ויקרא" בלחש עם החזן, ואחר כך יאמרו בקול רם, ה' ה' אל רחום וחנון וכו' (האריז"ל, חז"ע עמוד ל"ב). וצריך להפסיק בין ה' הראשון לה' השני על ידי טעם "פֶּסֶק" המופיע ביניהם, ומי שאינו עושה כן עונשו רב. וכשאומר ה' ה' יכפוף קומתו קצת בשחיה (חז"ע שם).

יב. אין היחיד רשאי לומר שלש עשרה מדות דרך תפלה ובקשת רחמים, דדבר שבקדושה הם, אבל אם בא לאומרם דרך קריאה בעלמא אומרם (שו"ע סי' תקס"ה ס"ה). כלומר שרשאי לאומרם בניגון וטעמי המקרא (משנ"ב ס"ק י"ב). ורשאי היחיד האומרם דרך קריאה לומר "אל מלך יושב על כסא רחמים", אף על פי שאומר בו זכור לנו היום ברית שלוש עשרה (חז"ע עמוד ל').

יג. אם כשהגיע השליח ציבור לי"ג מדות הראשונות, רואים שאין מניין בבית הכנסת, ידלגו ויתחילו באמירת "רבונו של עולם" שקודם הוידי, וימשיכו הסליחות עד שיבאו עשרה. ואז יחזור הש"ץ לומר אל מלך יושב על כסא רחמים, להשלים מספר הפעמים י"ג מדות שדילגם. ואם אין תקוה שייגיע מניין במשך זמן הסליחות, יאמרו כל ה"ג מדות במקומם, עם טעמי המקרא, כמי שקורא בתורה (חז"ע עמוד ל"א).

יד. אם הזמן מצומצם ואי אפשר לומר כל הפיוטים שבסליחות, מפני שהגיע זמן התפלה, ידלגו "אם אפס רובע הקן", ויתחילו "זכרון לפניך בשחק". ואם הזמן עוד מצומצם ידלגו "בזכרי על משכבי", וכן "למתודה חטאותיו", וכן "אליך ה' נשאתי עיני", כפי ההכרח. כי ברור שמעלת אמירת י"ג מדות עולה על חשיבות פיוטי הסליחות הללו (חז"ע עמוד ל"ג).

טו. הסליחות שנתקנו בלשון ארמית, כגון "רחמנא אידכר לך", "דעני לעניי", "מחי ומסי", אין ליחיד לאומרם, מפני שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי, אבל כשיש עשרה מישראל, שכינה שרויה עמהם, ואינם זקוקים לעזרת מלאכי השרת, ויכולים להתפלל בכל לשון. (עי' שבת י"ב ע"ב, שו"ע סי' ק"א ס"ד, וחז"ע עמוד י"א).

⁸ חזון עובדיה (עמוד ל"א), וזה לשונו במקורות: אמנם בכף החיים (סי' תקפ"א אות כ"ה) כתב שמנהג חסידי "בית אל" בירושלים, לומר בסליחות רק ד' פעמים ויעבור, ושכן הוא בסידור הרש"ש. (והשמיטו הי"ג מדות האחרונות שאחר זכרון לפניך בשחק). אבל המנהג פשוט כמו שכתבנו. וכבר העיר על זה הגאון החסיד רבי אליהו מני בשו"ת תנא דבי אליהו (במנהגים עמוד ת"י) שאף שבק"ק "בית אל" אין אומרים י"ג מדות שאחרי הפיוט "אם אפס", הנה לא נודע טעמם, ולכן אין לשנות ממנהג העולם שאומרים שם י"ג מדות. ע"ב.

טז. העיקר הוא לומר הסליחות כהוגן, בשפלות ובחנונים, ולהבין מה שמוציא מפיו, ועפעפיו יזלו דמעה על אשר חטא, ויראה עצמו שהוא מזומן לדין לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה היודע מחשבותיו ותחבולותיו, אזי יכנע לבבו הערל (החיד"א במורה באצבע אות רמ"ד). ובפרט ה"ג מדות, יקפיד לאומרם בכוונת הלב ובתחנונים. ולכן הנוהגים לומר: עננו אבינו עננו, ועשה למען שמך, במהירות רבה ובחפזה, לא יפה עושים, וצריך לבטל מנהגם ולאומרם במיתון (חזו"ע עמוד כ').

יז. ואותם שאונסים עצמם מן השינה ובאים לבית הכנסת להשמיע במרום קולם, קול רנה, ואומרים הסליחות כדרך שירים ופיוטים, הרי הם כיורשים תרתי גיהנם, שמאבדים שינתם ללא תועלת, וגם בבית הכנסת לא עשו מאומה רק צעקות, והלא זה שמם סליחות ולא צעקות. (מורה באצבע שם, חזו"ע שם).

יח. השומע בביתו סליחות דרך הרדיו בשידור חי, יכול לענות י"ג מדות כששומע אותם מן הציבור, וכן יכול לענות אמן אחר הקדיש של שליח צבור (חזו"ע עמוד כ"א).

יט. מנהג ירושלים לומר בסיום הסליחות קדיש "תענו ותעתרו", ו"תתקבל צלותנא" וכו'. ואפילו אם מתפללים מיד אחר כך תפלת שחרית, בלי שום הפסק בין הסליחות לתפלה (חזו"ע עמוד כ"ג).

כ. מנהג בני אשכנז כדברי הרמ"א (סי' תקפ"א) שמראש חודש אלול ואילך מתחילים לתקוע בשופר אחר תפילת שחרית. וכתב בכף החיים (אות י"ג) שגם בעדות המזרח יש נוהגים לתקוע בסליחות באמירת י"ג מדות, וגם קודם "תתקבל" (של הסליחות), כדי לקיים דברי הכל.⁹

⁹ וכ"כ ברית כהונה (עמוד קכ"ד אות ו'). וכ"כ הראש"ל (קול סיני שם עמוד 156 אות ט). והוסיף, ובלבד שלא תהיה הפרעה לשכנים המטופלים בתנוקות רכים. ואשרי השם דרכיו. ושכיו"ב כתב הגה"ח רבי ישראל סלנטר ז"ל. ע"ש.

הרה"ג
רבי שניאור ז. רווח
שליט"א

רב במ.א גזר ויו"ר המכון
למצוות התלויות בארץ

מניין שנות ערלה, בעציצים ניידים

כח אייר תשע"ג

לכבוד מו"ר

הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א

הראשון לציון והרב הראשי לישראל

שלום וברכה!

קיבלתי את המשלוח ממו"ר שליט"א הכולל את מכתבו של הרב מנחם מנדל גליצנשטיין שליט"א אודות העציצים הניידים לגבי שנות ערלה, ואת הרעיונות שהוא הציע וביניהם את הרעיון שהועלה בידי מרן הגריש"א זצ"ל, והכל כפי שהופיע בדפים המצורפים. כאשר כל ההצעות שהועלו היו רק להלכה ולא למעשה, כיון שלפני כעשור שהם קיימו את הדיון, הם לא ביצעו הלכה למעשה את הדברים.

הנה נכון לעובדות כיום:

1. אחד החקלאים המקומיים, ללא תיאום עם הרבנות, קנה שתילים בתשע"ב כשהם "דו שנתיים" עם הכשר, כלומר שייכים לשנת תשע"א מבחינת המשתלה וההכשר, אולם לא הודיע על כך לרבנות והם לא פיקחו על השתילה כפי שנהוג ברכישה של שתילים "דו שנתי", ועל כן מהחשש שמא הייתה התפוררות של הגוש, החליט הרב המקומי לא להתחשב בשנת המשתלה, אלא להתחיל את מנין הערלה משנת תשע"ב בלבד.
2. החקלאי שתל את השתילים בדליי פלסטיק, והניחם בחוץ תחת רשת, על גבי יריעות פלסטיק, כאשר בין היריעות האדמה היא גלויה, כך שנוף העצים נוטה על האדמה הגלויה.
3. בחודש נובמבר האחרון החקלאי הכניס את כל הדליים לתוך מכולת קירור, כאשר תחתית המכולה, היא מתכת אטומה. בתקופה זו העצים קיבלו מנת קור גבוהה, ולאחר כחודש החקלאי הוציא את העציצים מן המקרר, החוצה תחת הרשת, וכמתואר לעיל בסעיף ב.

4. בתחילת חודש אפריל, העץ כבר מוציא פירות ראויים לשיווק, כאשר אז מחיר הפרי הוא כ 50 ₪ לכל ק"ג כיון שהוא מקדים את כל החקלאים, זאת באמצעות מנות הקור הגבוהות שהעץ קיבל במכולת הקירור.

הצגת הבעייה:

המעבר מעציץ שאינו נקוב לקרקע, בתנאים מסויימים גורר מניין שנות ערלה מחדש, ועל כן יש למצוא פתרון לחקלאי זה, כדי שלא יפסיד כל העת את מניין שנות הערלה. לצורך זה יש שתי פתרונות אפשריים.

א. שכל העת יהיו העציצים במצב של מצע מנותק על פי ההלכה, כך שאין כאן מעבר מנקוב לאינו נקוב.

פתרון זה מעשי וישיומי בקלות, כיון שהמכולה מנותקת, ואם ישימו בעציצים על ניילון מנתק, כולל המירווחים בין הערוגות, הגם שלגבי עץ כל אינו נקוב כנקוב, מכל מקום במשטח מנותק גמור כגון מתכת, או פלסטיק עבה, נראה שגם לדעת מרן השו"ע שסתם שכל חומר אינו מנתק לגבי עצים, מכל מקום הוא יודה בחומרים כעין אלו, וכמו שכתב מרן הראש"ל שליט"א בתשובתו למועצת הפירות לגבי ההובלה במשאיות עם תחתית מתכת, והבאתי את הדברים בשו"ת חלקת השדה חלק א סי' ה. וכן דעת מו"ר הג"ר שמ"ע שליט"א, בתשובותיו בכמה מקומות, עי' בחלקת השדה שם בתשובתו לגבי ארבעת המינים בעש"נ, שכתב, שבנטוע במתכת, אינו יונק אפילו נטע בו אילן עי"ש.

ואותם שרצו להחמיר, שאם הניילון צמוד לקרקע, אין היתר של ניתוק, כבר כתבתי בזה בשו"ת חלקת השדה ח"א שביעית סי' ו, שכיון שהניילון הקשיח הזה נועד לנתק מהקרקע, לא שייך לומר שהוא בטל לקרקע, והסכים עימי בזה מו"ר הג"ר שמ"ע שליט"א בשו"ת כרם שלמה חלק ב, שביעית סי' ג, יעו"ש. וכן מתברר מתשובת שבט הלוי ח"ח סי' רלב, שיריעות אלו שאינן מחוברות ודאי מנתקות [ולהבדיל ממרצפות, ואכמ"ל].

כך שלמעשה פתרון זה הוא הנכון ביותר, לשמור כל העת את העציצים במצב של עציץ מנותק, וימנה שנות ערלה, ואח"כ יעביר את העציצים כרצונו, ואין בזה כל חשש שיצטרך למנות שנות ערלה מחדש.

ב. אפשרות שניה, שכל העת יהיו העציצים במצב של מחובר, כלומר ישים את העציצים על קרקע עולם, עם נקב בקוטר של 2.5 ס"מ, [יעו"ש בתשובת מרן הראש"ל שם בחלקת השדה ח"א ערלה בס' ה ובס' ו, ובמה שכתבתי על שיעורי הנקב בספרי שבייתת השדה דיני שביעית בפרק ח סעי' ד ובהערה 11 שם]. ויש לדאוג שגם בתוך המכולה, התחתית תהיה נקובה, כגון שיחוררו בתחתית כמה חורים גדולים, וימלאו את התחתית כולה בשכבת אדמה, ועליה יונחו העציצים, כך שלמעשה בגלל הנקב ייחשב הכל כדין עציץ נקוב, והעציצים יונקים מקרקע עולם דרך הקרקע שבתחתית המיכל ודרך הנקבים המחוברים לאדמה, יונקים כל העציצים מן האדמה.

פתרון זה הועלה בישיבה של הרב גלינצישטיין [הרב שהציג את השאלה לפני מו"ר שליט"א], עם מרן הגריש"א זצ"ל. רק שהוא כתב שיש לעשות הרבה חורים כל 60 ס"מ. [ובמכתב שהם צירפו כתב מי שתיעד את הפגישה שהגריש"א הוסיף שבאמת אפשר

שיספיק חור אחד, כיון שאין שיעור לגודל עציץ, אך אין גם גילוי הפוך, ולכן נראה שמה שהוצע כל 60 ס"מ ודאי מצוין ומספיק].

עוד הוסיפו שם, שללא חור לא יעזור מה שימלאו בעפר, ואין להסתמך על תשובת הרא"ש לגבי גג מלא בעפר. והוסיפו שם ששימו אדמה בעובי של כ 15 ס"מ. [ועי' בתשובת הרב שבט הלוי מה שדן בזה לגבי עפר על גבי יריעה שיש לשים הרבה עפר שלא ייראה כאחיזת עיניים, ודן שם באריכות על תשובת הרא"ש, יעוי"ש].

והנה לגבי ההערה האחרונה, חשוב לציין שדעת מו"ר הג"ר שמו"ע שליט"א, שהעיקר להלכה כדעת הרא"ש אולם רק לגבי ערלה, ולא לענין תרו"מ ושביעית, יעוי' באריכות בשו"ת כרם שלמה סימנים א – ה. [ואפשר שאין כוונתו לחלוק על דברי הרא"ש כי הרי הלכה למעשה כן פסק מרן בשו"ע בסי' רצד סעי' כו, והגם שהגר"א שם בהגהותיו חולק, אין הכרח שחולק גם על ערלה, וכמו שמבואר בתשובותיו של מו"ר שליט"א שם, אלא שיש לבאר שעיקר הקפדתו שלא להסתפק ביריעה המונחת על הקרקע אף אם ימלא אותה בעפר שיש לחלק בין אפשרות זו למה שכתב הרא"ש, והגם שהגאון רבי שמואל וואזנר שליט"א בתשובתו המובאת בסוף ספר משפטי ארץ – ערלה [עמ' 161], כתב שם דמות ולהשוות הדינים, וזה בהתבסס על דברי האגלי טל במלאכת קוצר שהשווה את דין הרא"ש לעציצים גדולים שאינם ניידים. אולם כבר מו"ר שליט"א בסוף תשובתו בכרם שלמה שם סו"ס ג באות ד כתב, שיש לחלק שדווקא במקרה של גג שמחובר לבנין דיבר הרא"ש ולא בעציצים, והשאיר את דברי האג"ט בצ"ע. ואפשר שגם ביריעה יש מקום לחלק, הגם שדין יריעה יותר נראה ודומה כדן גג מאשר עציצים, ויש לעי' עוד בזה].

במכתב נוסף ששיגר הרב השואל, הוא הוסיף שהעירו לו אנשים נוספים שהיו מעורבים באותה ישיבה אצל מרן הגריש"א זצ"ל, שלא יספיק כל הנז' לעיל, כיון שכאשר הוא סוגר את המכולה, הוא גורם לתמותה כלשהי בעצים כיון שאין שמש, ועל כן צריך לספור מחדש, והגם שהרה"ג שאול רייכנברג שליט"א למעשה לא ס"ל כדעתם, אלא שאין חשש, מ"מ כתב לו שלרווחא דמילתא, ישאיר את הדלת פתוחה לפני הכנסת העציצים וגם לאחר ההכנסה ליממה אחת. עכ"ד.

למעשה לא הבנתי מהיכן חשש זה נובע שהרי כל עץ בזמן הקור הוא בשלכת, אך ממשך לינוק מהקרקע, ובזמן ההתעוררות הוא מתעורר ומניב, כי אם הייתה תמותה, אין סיכוי שהוא יחזור ויניב מחדש באופן מלא, ודבריהם צל"ע.

הלכה למעשה, בכל מקרה על העתיד, כלומר בשנה זו, מתכוין הרב המקומי ללכת בדרך הראשונה שהכל יהיה מנותק לחלוטין, כולל הנוף, ואז לכאורה אין חשש, וכמבואר לעיל. ולגבי העבר, מאחר שהחקלאי לא השתמש באף פתרון כיון שהוא לא התייעץ עם הרב המקומי לפני כל מה שעשה יש לדון בדיעבד מה דינם של הפירות.

הדין לגבי העצים הקיימים:

כאמור לעיל, כעת בזמן כתיבת הדברים יש 280 עצים בדליי פלסטיק, שנמצאים על ניילון מנותק, אולם הנוף גלוי לאדמה, והם ביצעו כבר את המעבר למכולה והוציאו מן המכולה, וכעת שוב העציצים על גבי אותם ניילונים, והשאלה כעת כיצד לנהוג בפירות שבאותם עצים.

והנה לענ"ד, כל העציצים הללו דינם כעת כעציץ נקוב, עקב כך שהנוף בקשר עין ישיר עם האדמה הגלויה. וכפי הכרעת המשנה למלך בהלכות ביכורים פ"ב ה"ט, שאזלינו בתר נופו. וכן הכריע מרן הראש"ל שליט"א בסוף תשובתו אלי [חלקת השדה קונטרס עציצים סי' ד] לגבי ד' מינים הגדלים בעש"נ שאם נופו יוצא לחוץ יש להתיר בשופי [הגם שבלא זה כתב להתיר, וכמבואר שם]. וכן הכרעת מו"ר הג"ר שמ"ע שליט"א בהרבה מתשובותיו, וכונן בכרם שלמה ח"א – גידולי גג סי' ז וסי' ט ועוד.

והגם שעל דברי המל"מ ערער בספר טל אורות [עמ' קו], וכן בתשובת בית דוד בסו"ס א כתב שלא כדברי המל"מ, מכל מקום בספר פתח הדביר [ח"ב סי' רג], דחה את השגות הטל אורות על דברי המל"מ, וגם בנחפה בכסף [ח"א יו"ד סי' ה] הסכים לדברי המל"מ, וכן הסכים עם דבריו בחיי אדם בהל' שבת בכלל יב אות ב, וכן באגלי טל מלאכת קוצר אות ה, ועוד. וכן העיקר הלכה למעשה.

הנה אם כן, לאחר שלמדנו שדין העציצים הללו כדין עציץ נקוב, אם כן לכאורה חקלאי זה, שהכניסם למכולה למשך חודש ויותר, ניתקם בוודאות מן הקרקע, כיון שהניחם על מתכת עבה שזה חומר מנתק לכו"ע, ושוב לאחר שהוציאם מ–"אינו נקוב" [שאינו נוהג בו ערלה אלא מדרבנן] והעבירם ל–"נקוב" שנוהג בו ערלה מן התורה, אפשר שעליו למנות שנות ערלה מחדש, לאחר שהניחם על הניילון בחוץ, כיון שהנוף על קרקע עולם דינם כעציץ נקוב החייב מן התורה.

אלא שדין זה איננו ברור להלכה שמחמת העברה זו יש למנות שנות ערלה מחדש, שהנה מקור הדין של של המעביר מעציץ שאינו נקוב לנקוב, הם דברי התוספתא עמ"ס ערלה פ"א ה"ג, נטעו בעציץ שאינו נקוב וחזר ונטעו בעציץ נקוב, אם יכול לחיות חייב, ואם לאו פטור, עכת"ד. וכל מי שרואה דברי התוספתא מבין שהדברים לכאורה אינם ברורים כלל, ובאמת שיש ריבוי גדול של גירסאות כיצד לגרוס בתוספתא כדי שיעלו הדברים יפה, וגירסת הרשב"א בשו"ת [ח"ג סי' רכה] אם יכול לחיות פטור, ואם לאו חייב, וכן גרס החסדי דוד, הבית דוד, החזו"א ועוד. ובשו"ת מנחת שלמה סוף סי' ע, הביא את גירסת האו"ז, שהנטע בעציץ שאינו נקוב ושיברו ונטעו בעציץ נקוב, אם יכול לחיות חייב ואם לאו פטור, וכתב שם שתי אפשרויות או להחליף בין חייב לפטור, ואז מבאר שאם כן נמצא מחלוקת בין האו"ז לבין הגר"א [שגירסתו כפי שהביא המנח"ש שם, ברגע שהעביר מעציץ שאינו נקוב, בטלה הנטיעה הראשונה ותמיד חייב, ואת המשך התוספתא "ואם לאו פטור" מבאר הגר"א על דין אחר של אילן שנעקר והסלע עמו]. ועוד דרך כתב המנח"ש לגרוס באו"ז שהעביר שוב לעציץ שאינו נקוב, וכיון שהיה באמצע שבירה של העציץ חל עליו תורת ערלה, ולכן גם אם החזיר לעש"נ, לא פקע מיניה איסור ערלה. ועי"ש בדבריו.

והברכ"י [אות יא] כתב שהתוספתא מדברת על עציץ מעץ, שלדעת הרא"ש ורש"י פטור מערלה, והעבירו לעציץ נקוב כגון מחרס שהוא נקוב, אם יכול לחיות יהיה פטור, כיון שדנים אותו כאילו עדיין גדל בפטור, ומכאן הקשה על רבינו תם, ועי"ש. ועל עוד בבית דוד הנז' מש"כ באריכות בזה, וכן בספרו נחלת דוד סי' יא. וע"ע בפ"י חזון יחזקאל על התוספתא שם, ובשו"ת הר צבי זרעים [ח"ב סי' יד]. ובשו"ת משפט כהן [סי' ח].

והנה החזו"א בערלה [סי' ב אות יג] גרס "אם יכול לחיות, פטור", וביאר שהיינו שנטע בעציץ ממתכת שלכו"ע אינו נקוב, או בשל עץ לדעת הרא"ש, וקמ"ל התוספתא

שמחשיבים את הנטיעה הראשונה לגבי ערלה, הגם שאיננו נחשב כארץ ישראל. ופירוש נוסף כתב שם, שהיינו דווקא בחרס, אולם בשל מתכת איננו נחשב כלל נטיעה, וכשנוטעו מחדש בעציץ נקוב נחשב כנטיעה חדשה. ולמעשה העלה החזו"א בדיני ערלה באות לב, שהלכה למעשה אם נטע בעציץ ממתכת והעבירו לאדמה, יש להסתפק אם מונה מנטיעה ראשונה.

ולמעשה לפי גירסת הברכ"י והבית דוד הנ"ל מבואר, שכל שיכול לחיות פטור, כלומר מונים מנטיעה ראשונה. ואין צריך למנות מחדש. אמנם לפי מה שיש שביארו שהטעם לפטור, כיון שקיי"ל שכל חומר חשיב בנקוב לענין אילנות [כן ביאר בחסדי דוד ועוד], אם כן בנידו"ד שיהא מתכת, לדבריהם כן יש למנות שנות ערלה מחדש [ודלא כמי שדקדק בדברי החסדי דוד לפטור גם במתכת, ועי' מש"כ בזה בפסקים וכתבים להגרי"א הרצוג ח"ג סי' י אות ב ואילך]. וכנז"ל המנחת שלמה, תלה דין זה בגירסת הגר"א והאו"ז, שלדעת הגר"א יש למנות מחדש, ולדעת האו"ז לפי ביאורו הראשון אין צריך למנות מחדש, ועי' ש"ש. וכ"כ להלכה שיש למנות שנות ערלה מחדש בשו"ת הר צבי זרעים [ח"ב סימנים יד-טו], וזה בהתבסס על גירסת הגר"א. וכ"כ גם בהגהותיו גאון צבי בכרם ציון הלכות ערלה עמ' לג, שיש למנות שנות ערלה מחדש.

נמצינו למדים שנדו"ד נמצא במחלוקת הפוסקים הלכה למעשה, ונראה שדעת רוב האחרונים להחמיר בזה, ויש שהשאירו הדין בספק.

ואולי היה מקום לומר שיש כאן ספק ספיקא, כיון שכל ההכרח שבחוץ זה נקרא עציץ שאינו נקוב, זה מחמת דברי המל"מ שכן הכריעו הפוסקים להלכה, אולם כיון שמ"מ יש החולקים על דבריו, אולי היה מקום לומר, שמא ההלכה שלא כדברי המל"מ ואז הכל נחשב כעציץ שאיננו נקוב, ובוודאי אין למנות שנות ערלה מחדש, ואת"ל שההלכה כדעת המל"מ, וכן נחשב נקוב, מכל מקום שמא הלכה כדעת הפוסקים, שהמעביר מעציץ נקוב לשאינו נקוב, אינו מונה שנות ערלה מחדש, ומחמת כל הספיקות הללו, אולי יש מקום להקל בדיעבד, שלא למנות שנות ערלה מחדש.

על כן למעשה, את העציצים החדשים ודאי שישווה מידותיו, ועדיף שיניחם כל הזמן על מצע מנתק כולל הנוף והמעברים אל המכולה, ובוודאי בתוך המכולה, ולאחר שמנה שנות ערלה, אין כל חשש יותר עם המעבר של העציצים מהכא להתם, רק שכל העת יהיה פיקוח שזה נשאר בגדר של אינו נקוב. ולגבי השתילים הקיימים כיום, יש להביא להכרעת גדולי הדור, ואני בענייני העליתי צדדים להתיר מחמת ריבוי ספיקות מה היה מצבם עד היום, וגם שפעולת ההעברה מאינו נקוב לנקוב נמצאת במחלוקת הפוסקים הלכה למעשה, ואין דברי אלו אלא ציון מקום, אולם את הפסק הלכה למעשה יכריע מו"ר שליט"א שלו המשפט וההכרעה.

בברכה

שניאור ז. רווח

בעניין נטע רבעי בחו"ל

א. במשנה במסכת בכורים (פ"ה מ"ו) קתני, אתרוג שוה לאילן בשלשה דרכים וכו' בערלה ברבעי ובשביעית. והובא במסכת קידושין (דף ב:), ובתוס' שם ד"ה אתרוג, וא"ת השתא משמע דרבעי נוהג באתרוג א"כ קשה מהכא למאן דאמר תני כרם רבעי בריש כיצד מברכין (ברכות דף לה). דמשמע דאין רבעי נוהג בשאר אילנות [דאתמר שם בברכות, ר' חייא ור' שמעון ברבי חד תני כרם רבעי (בכל מקום שיש במשנה נטע רבעי תני איהו כרם, רש"י) וחד תני נטע רבעי].

וי"ל דהכי קאמר כרם רבעי כל היכא דמצי למיתני והיכא דלא מצי למיתני לא פליגי עליה דלא פליגי התם לומר שלא יסבור שום תנא נטע רבעי דשמא בר מההיא דאתרוג איכא פלוגתא דתנאי בהדיא בשום מקום [דאם לא נוכל להוכיח מאתרוג דיש נטע רבעי ולא מצי שום תנא שחולק על זה בהדיא לומר כרם רבעי ולא נטע רבעי] ולא נחלקו אלא לסתום את המשניות דסוף מסכת מעשר שני ובשאר דוכתין וכו' [דרק במשניות שלא פירשו להדיא באיזה אילן עוסקים אלא נקטו סתם נטע רבעי בזה פליגי אי עוסקים בכרם דוקא או אף בשאר אילנות דכל האילנות חייבית ברבעי], לידע כמאן הלכתא [ואף דאתרוג הוי סתם משנה דנוהג בו רבעי דלא מוזכר שם תנא החולק לעניין רבעי דלא פליגי רבי אלעזר שם אלא לעניין מעשר מ"מ הוי סתם משנה חדא נגד הרבה משניות שבסוף מסכת מעשר שני ושאר מקומות שסתמו כרם רבעי].

ב. ושם בתוס', ויש מפרשים¹ דאפילו מאן דתני כרם רבעי מודה בשאר אילנות דמדרבנן נוהג והכא מדרבנן קאמר, ויש לנו נפקותא בדבר דאי פליגי דמאן דתני כרם רבעי דוקא אבל בנטע אין רבעי כלל אפילו מדרבנן ואמרו כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחוצה לארץ ואם כן עכשיו בחו"ל אין דין רבעי נוהג באילנות ואי מדרבנן כולי עלמא מודו דנוהג בשאר אילנות הוא הדין בחו"ל דרבעי נוהג בחו"ל, ע"כ. [אבל לבני ארץ ישראל אין שום נפק"מ לדינא דמ"מ מספק יש לנו להחמיר כמאן דתני נטע רבעי].

והעיר השעה"מ הל' מעש"ש (פ"ט ה"א) מהא דאי' בקידושין (דף לט.) דכלאי הכרם דבארץ אסורים בהנאה, בחו"ל נמי גזרו רבנן, כלאי זרעים דבארץ לא אסרי בהנאה, בחו"ל לא גזרו רבנן ואם כן דכוותה נמי גבי נטע רבעי, אפילו נימא דבארץ נוהג נטע רבעי מדרבנן,

¹ יש חילוק בין ויש מפרשים לועוד יש לומר דועוד יש לומר משמע דהתוס' עצמם מסתפקים אי כתירוץ ראשון או כתירוץ שני ויש להחמיר כשני התירוצים דשמא התירוץ המחמיר הוא אמיתי אבל בויש מפרשים משמע שכל מפרש שולל את הפירוש השני ונמצא דהוי פלוגתא דרבוותא.

אפ"ה בחו"ל לא גזרו רבנו, דאף דבארץ גופא אינו ספיקא דינא מ"מ כיון דבארץ אינו אסור בהנאה בנטע רבעי אלא דוקא באכילה אסור וכו', בחו"ל מותר.

ותי', וצריך לומר דס"ל להתוספות דהא דקאמר התם כלאי זרעים דבארץ לא אסירי בהנאה בחו"ל לא גזרו, לאו היינו טעמא משום איסור הנאה, אלא עיקר טעמא משום דכלאי זרעים אפילו בארץ מותרים באכילה, כדתנן ריש פ"ח דכלאים, אלא כיון דגבי כלאי הכרם נקט איסור הנאה נקט גבי זרעים היתר הנאה והלכך גבי נטע רבעי כיון דבארץ אסור באכילה מדרבנן, בחו"ל נמי גזרו רבנו, ע"ש.

ג. והתוס' בראש השנה (יד:) וסוכה (לט:) ד"ה לרבעי כתבו דהך משנה דאתרוג אתיא כמאן דתני נטע רבעי, ונראה כוונתם כפירוש הראשון של התוס' כאן. ולפי זה בחוצה לארץ אינו נוהג דין רבעי אלא בכרם דבחו"ל הלכה כמאן דתני כרם רבעי שהוא מיקל טפי, וכן הוא להדיא בתוס' ברכות (לה). ד"ה ולמאן דתני כרם רבעי, דעתה קיימא לן דרבעי נוהג אף בחו"ל מיהו בכרם נוהג ולא בשאר אילנות דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל, ע"ש. וכן פסק הרא"ש בברכות שם (סי' א), וכתב הר"ן בר"ה (דף ב.) ד"ה ולענין רבעי שכן דעת הר"ה (וקצת משמע בר"ן דהכי ס"ל). ותלמיד הרבנו יונה על הרי"ף ריש פרק כיצד מברכים (דף כד: מדפי הרי"ף ד"ה ולענין פסקא) הביא שכן דעת רב אחא משבחא.

אלא דהביא שם תלמיד הרבנו יונה דהרבנו יצחק הזקן הקשה על מה שהסתמכו התוס' על הכלל דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל דנוכל לדחות דלא אמרו כן אלא גבי צלף אם נוהג בו ערלה בברכות (דף לו.) אבל בשאר מיילי לא אזלינן לקולא דהיכא דאיתמר איתמר היכא דלא איתמר לא איתמר. וכתב שם תלמיד הרבנו יונה דמורו הוכיח כן מהא דקידושין (דף לט.) דמובא שם דלא רצו להלקות ההוא גברא דהוה זרע שערי בני גפני משום דקי"ל כרבי יאשיה דאמר אינו חייב עד שיזרע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד כלומר אינו חייב עד שיהיו שני מינין מלבד הכרם דהיינו החרצן וזה כיון שלא זרע אלא מין אחד אינו חייב, ואם איתא דאמרינן בכל מקום כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל מאי הוצרך לומר דהא קי"ל כרבי יאשיה תיפוק ליה דבחו"ל הלכה כדברי המיקל אף אם בארץ ישראל לא קי"ל כרבי יאשיה, ע"ש.

והמעדי'ו"ט ריש כיצד מברכים (אות ג') כתב דיש לדחות קושייא זו דודאי כיון דהאמת הוא דהכי קי"ל כרבי יאשיה למה לו לומר מטעם כל המיקל אלא ניחא למימר דקי"ל כרבי יאשיה בכל מקום ואפי' בארץ ישראל.

והגר"א בביאורו לשו"ע יו"ד סי' רצד (ס"ק כח) תמה על מה שרצו לומר הרבנו יונה ורבינו יצחק הזקן דלא אמרינן כל המיקל בארץ רק לגבי צלף, ולא בשאר מיילי כמו כלאים, דהלא כך אמרו גם בשבת (דף קלט.) לעניין כישותא בכרמא עירבובא², והביא עוד שכך הוא בירושלמי דכלאיים (ספ"ד) וכך הוא שם פ"ו סוף הלכה א' ומשמע שם דבכל מקום אמרינן הכי.

ד. ובעיקר מה שהעיר הרבינו יונה ממה שלא אמרו בקידושין (שם) כל המיקל בארץ וכו' ויש לנו לחוש לדעת רבי יאשיה אף אם לא קי"ל בעלמא כוותיה, יש ליישב על פי דברי התוס' שבת שם (דף קלט.) ד"ה ולישלח להו כרבי טרפון (שאמר דכישות אינו כלאיים

² ופירש שם רש"י ד"ה וקי"ל, בברכות בפרק כיצד גבי ערלה (דכל המיקל בארץ וכו') וה"ה גבי כלאים.

בכרם ובחור"ל הלכה כדברי המיקל), והקשו התוס' לישלח להו כרבי יאשיה שהיקל גבי כלאים דבעי ג' מינים, ותירצו דלא שייך למימר כל המיקל בארץ וכו' אלא במין של איסור והמתירו חושבו מין היתר בארץ כגון צלף וכישות בכרם הלכה כמותו בחור"ל אבל בדבר שאינו תלוי אלא בזריעה חטה ושעורה וחרצן במפולת יד בהא לא אמר הלכה כמותו בחור"ל, ע"ש. ולפי זה גבי נטע רבעי וכרם רבעי שהדיון הוא על עצם המין אי נהוג בו רביעי שפיר אמרינן כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחור"ל. [שוב ראיתי שכבר העיר השעה"מ הל' מעש"ש (פ"ט ה"א) דלפי דברי התוס' פ' תולין אין מקום לקושיית תלמידי רבנו יונה, וכתב דזה אישתמיט מהמעדי"ט].

והשעה"מ הל' מעש"ש (פ"ט ה"א) כתב לחלק עוד, דעד כאן לא אמרינן כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחור"ל אלא דוקא כי ההיא דפרק כיצד מברכין גבי צלף של ערלה וכיוצא, והספק בא לפנינו, ומספק"ל אי חייב בערלה או אינו חייב כר"ע, ומשו"ה אמרינן כל המיקל וכו', משום דכיון דאינו אלא מדרבנן, הו"ל כספיקא דרבנן דלקולא, וכן נמי ההיא דפרק תולין וכו' אבל לכתחילה ודאי דאסור לזרוע דאין לנו ליכנס לבית הספק לכתחילה וכו', וראיה לדבר ממה שכתב הרב המגיד הל' ערובין (פ"ז ה"ג), דבספק חשיכה אין מערבין עירובי תחומין לכתחילה, ומ"מ אם עירב ספק חשיכה עירובו עירוב, וכתב שם ה"ה, דהטעם דלכתחילה אין מערבין, שאין לו ליכנס לבית הספק שיהיה התחלת העירוב בספק, יע"ש. וכו', כן נ"ל נכון.

ה. כ' הרמב"ם (פ"י מה' מאכלות אסורות הט"ו), יראה לי שאין דין נטע רבעי נוהג בחוצה לארץ אלא אוכל פירות שנה רביעית בלא פדיון כלל וכו'. וקל וחומר הדברים ומה סוריא שהיא חייבת במעשרות ובשביעית מדבריהם אינה חייבת בנטע רבעי כמו שיתבאר בהלכות מעשר שני, חוצה לארץ לא כל שכן שלא יהיה נטע רבעי נוהג בה וכו' והורו מקצת גאונים שכרם רבעי לבדו פודין אותו בחוצה לארץ ואחר כך יהיה מותר באכילה ואין לדבר זה עיקר.

והביא הכס"מ מה שכתב הרשב"א בתשובה (ח"ג סי' רלא) שטעמו של רבנו מפני שלמדו בית הלל בקידושין (דף נד:): רבעי ממעשר שני בגזרה שוה דקדש קדש וסבור הרב דמה מעשר שני אינו נוהג בחוצה לארץ אף הרבעי אינו נוהג בה, ע"ש. ובאמת כן נראה לשון הרמב"ם בהל' מעשר שני ונטע רבעי (פ"ט ה"א), דכשם שאין מעשר שני בסוריא כך אין נטע רבעי בסוריא, וכתב הר"ן בראש השנה (ב.) ד"ה וענין רבעי וכן בספ"ק דקידושין (דף טז.) סד"ה רב יוסף דסוגיית הירושלמי בפרק ה' ממעשר שני מוכחת כדבריו. [ועי' כס"מ הל' מעש"ש (פ"ט ה"א) שהביא דהרמב"ן בתשובה (סי' קנו) לפלג בדברי הירושלמי והעלה דנטע רבעי נוהג אפילו בחור"ל ושכן דעת כמה גדולים, ע"ש. והוא כדעת היש מפרשים שהזכירו התוס' קידושין (דף ב:): והתלמידי רבנו יונה].

ובחידושי רבינו חיים הלוי (שם) ביאר ביאור נפלא במחלוקת הרמב"ם והגאונים דהרמב"ם ס"ל דהא דנאסרה ערלה ודאי בחור"ל אף דהוא ממצוות התלויות בארץ הוא מההלכה למשה מסיני וכמבואר ברמב"ם שם (הל' כא) שפסק דהאוכל כזית מערלת חור"ל מכין אותו (רק) מכת מרדות³ ולא נאמרה הלכה זו אלא לענין ערלה ולא לענין רבעי. והגאונים אית להו דההלכה לא אתיא אלא לפטור ספק ערלה בחור"ל אבל ודאי ערלה אסורה בחור"ל

³ וכן משמע בפרש"י קידושין (דף לו.) ד"ה חוץ מן הערלה דהא דערלה נוהגת בחור"ל הוא מהלכה.

מעיקר הקרא כערלת ארץ ישראל כמו שכתבו בהלכות גדולות ושאלתות וז"ל וכי היכי דנהגה ערלה בארץ הכי נהגה בחו"ל הילכתא גמירי לה וכו' אלא מאי וכי תבאו דכתיב גבי ערלה זמן ביאה, עכ"ל. הרי להדיא דס"ל דמכי תבאו לא ממעטינן כלל חו"ל, וגם ערלת חו"ל נכללה בהפרשה ובדין ערלה האמורה בתורה, וע"כ זהו דס"ל דגם רבעי נוהג בחו"ל, כיון דרבעי הוקש לערלה וכשם שנאסרה הערלה בחו"ל מן התורה כך נאסר הרבעי בחו"ל דאיתקש לערלה [ע"י רמב"ם הל' מעש"ש (פ"י ה"א) כל שהוא חייב בערלה יש לו רבעי וכל שפטור מן הערלה אינו חייב ברבעי שנאמר (ויקרא יט, כג) שלש שנים יהיה לכם ערלים וגו' ובשנה הרביעית, ומקורו בירושלמי כמו שהביא הכס"מ].

ו. ולענין הלכה פסק המחבר בשו"ע יו"ד (סי' רצד ס"ז) דדין נטע רבעי נוהג אף בחוצה לארץ, ויש מי שאומר שאינו נוהג אלא בארץ וכו', הרי שהמחבר סתם כסברת תלמידי הר"י ונהג ור"י הזקן שכתב בב"י [שם ד"ה ומ"ש שאין], דנטע רבעי נוהג בחו"ל, והיינו משום דלא אמרינן כל המיקל בארץ אלא דוקא היכא דאיתמר בגמ', אלא שאח"כ הביא סברת הרמב"ם בשם יש מי שאומר, דאפילו כרם רבעי אינו נוהג בחו"ל, כמ"ש בב"י.

ותמה השעה"מ הל' מעש"ש (פ"ט ה"א) דהא שם בסעיף י"ז כתב המחבר דאע"פ שמנהג עובדי אדמה להבריד גפנים בכל שנה וכו', ואפילו בכרמים שישראל עובדים אותם ומבריכין אותם בכל שנה מותר, משום דמבריד ומרכיב אינו חייב בערלה אלא בארץ, אבל לא בחו"ל, ע"כ, והוא כסברת הרא"ש (הל' כלאים) שהזכיר הב"י (סי' רצו) דס"ל דמבריד ומרכיב אין בו משום ערלה בחו"ל מטעמא דכל המיקל בארץ, והיינו כסברת התוספות שכתבנו גבי נטע רבעי דאמרינן כל המיקל, דאילו לדעת ר"י הזקן כיון דס"ל גבי נטע רבעי דלא אמרינן כל המיקל אלא דוקא היכא דאיתמר בגמ' ה"נ אית לן למימר גבי מבריד ומרכיב, וכיון דמרוז ז"ל פסק בנטע רבעי כסברת ר"י הזקן, איך פסק במבריד ומרכיב כסברת הרא"ש ז"ל דאזיל כסברת התוס'. ולומר דמה שפסק מרוז גבי נטע רבעי דנהג בחו"ל לאו היינו מטעמא דתלמידי הר"י ז"ל, אלא דס"ל כדעת י"מ שכתבו התוספות דידן (בקידושין הנ"ל) דאפילו למ"ד כרם רבעי, נטע רבעי נוהג מדרבנן, הא ודאי דחיקא מילתא טובא לומר שלדעת זו סמך מרוז ז"ל בש"ע אחר שבב"י לא זכר שר דברי הי"מ הללו, וצ"ע, ע"ש.

האם ניתן לתקן תבשיל או תערובת שיש בהם טעם של רבעי, מעשר שני, או טבול למע"ש

שאלה א: עקרת בית בישלה בשר עם שזיפים שגדלים בחצרם. לאחר הבישול התברר לה שהפירות הם פירות רבעי, כלומר של שנה הרביעית לנטיעת האילן, שכדי לאוכלם יש לפדותם קודם, ופירות אלו עדיין לא נפדו. האם תוכל לחלל את שווי הרבעי, ולהתיר בכך את התבשיל?

שאלה ב: אשה שקנתה בצל, שום, או ירק אחר שעדיין אינם מעושרים, והפרישה תרומות ומעשרות, אולם מאחר שעדיין לא נרשמה ל"בית המעשר" ולא ידעה כיצד לחלל את המעשר שני, היא השאירה את פירות המעשר שני בצד. לאחר מכן כשבישלה תבשיל היא הכניסה את הבצל והשום על סמך שכשתרצה לחללם, תעשה זאת אחרי כן. האם תוכל אח"כ לחלל?

שאלה ג: ראובן מייצר יין ביתי. לאחר שקרא שם מע"ש לעשירית שבפי החבית, ולפני שהספיק לחללו, התערב היין שבחבית. האם יכול לחלל?

שאלה ד: יש אנשים יראי חטא שמפרישים את כל מה האוכל שמגיע לביתם מפני חשש שמא התערב טבל, את המעשר שני הם מחללים בפרוטה. האם מועיל החילול?

תשובה:

א. בירושלמי בדמאי פ"א ה"ג מובא [מתורגם]: כשהיה ר' יוחנן אוכל אפילו בשר ואפילו ביצה היה מפריש מהם תרומות ומעשרות. שאלו אותו תלמידיו: לא כך לימדנו רבינו "עשר תעשר את כל תבואת זרעך" [ובשר וביצה אינם תבואת זרעך, ופטורים מתרו"מ]? ענה להם ר' יוחנן שהוא חושש למשקים שיש בהם. וביארו המפרשים שר' יוחנן חשש שמא התבשלו עם הבשר והביצה פירות וירקות החייבים בהפרשה, ומאחר שיש תקנת דמאי לחשוש בלוקח מע"ה, משום כך שב ועישר.

בסיפור זה עולות מס' שאלות, כגון: א. תקנת דמאי לא נתקנה אלא כשהפירות בעין ולא בתערובת כמבואר בחולין? ב. מסתבר שמי שהכין לר' יוחנן את המאכלים היה נאמן,

ומדוע לא סמך ר' יוחנן עליו? ג. אם אכן התבטל בושל עם פירות דמאי, מה שאלו התלמידים? אמנם שאלות אלו אינן הנושא הנדון לפנינו.

הנדון שלפנינו הוא האם ר' יוחנן יכל לתקן את התבטלים מהמעשר שני שהם מחויבים בו, וכיצד?

בחזון איש דמאי סי' ד סקט"ו כ': "ומשמע דעושר מיניה וביה, וחייל מעשר בדבר שאין ממשו ניכר, ומע"ש צריך לקוברו שאין טעם נפדה, וכמו שכ' בר"ש במעשר שני פ"ב מ"א. ואפשר דדוקא בקרא עליו שם ואח"כ נתערב בחולין אין לו פדיון, אבל כשקרא עליו שם בתערובת יש לו פדיון".

ביאור דבריו: מדברי הגמ' משמע שר' יוחנן תיקן את הפירות ע"י הפרשה מיניה וביה, כלומר מתוך התבטלים עצמם, ולא מפירות אחרים [הפרשה מפירות אחרים בעייתית מאד, ואין כאן מקומו]. כדי לתקן את הפירות היה צריך ר' יוחנן לקרוא בתבטיל עצמו שם מעשר ראשון ותרומת מעשר. מאחר שר' יוחנן היה נוהג בקביעות להפריש כך, מסתבר שהתלמידים ראו אותו מפריש גם בשנים שבהם נוהג מעשר שני [שנה שלישת ושישית משנות השמיטה]. והשאלה שלפנינו היא כיצד תיקן את המעשר שני המעורב, והרי כ' הר"ש [יובא בע"ה להלן בהרחבה] שם שגם טעם של מעשר שני שהוא שווה דמים אי אפשר לפדותו?

ותירץ החזו"א שני תירוצים. א. אכן לא יכל ר' יוחנן לפדות את הפירות, אלא הפריש את המע"ש וקברו. ולפי זה יוצא שר' יוחנן קבר עשירית מכל מאכל שהתבטל עם פירות וירקות. ב. אפשר שמה שכ' הר"ש שאי אפשר לחלל טעם, זהו דוקא אם ההפרשה היתה בזמן שהיה הפרי בעין, במקרה זה אינו יכול לחלל לאחר הבישול, אבל אם כל קריאת שם מעשר היתה לאחר הבישול, ניתן גם לחלל באותו מצב.

והנה ידועה חקירת האחרונים האם טבל פירושו שחולין ותרו"מ מעורבים, או שהוא איסור שחל כל זמן שלא קיימו מצות הפרשה. תירוץ השני של החזו"א מובן רק אם נאמר שדין טבל למעשרות הוא איסור בפנ"ע, אבל אם נאמר שאיסורו מחמת שחולין ותרו"מ מעורבים כיצד ניתן להבין שיש הבדל בין קריאת שם בזמן היותו פרי לקריאת שם משנעשה טעם, והרי גם בזה חיובו היה כבר משעה שהיה פרי? [ואפשר ליישב בדוחק, ואכמ"ל].

ומ"מ תירוץ החזו"א השני לא נאמר אלא בגדר "אפשר", וגם לא מצאנו לזה מקור קדום. הן אמת שבדרך אמונה [להגר"ח קנייבסקי שליט"א] הל' מע"ש פ"ד בציון ההלכה ס"ק טז הביא שבמכתב מכת"י של החזו"א פסק שאם קריאת שם מעשר שני היתה כשכבר היה מעורב ומבושל, יש לו פדיון, "וכן שמעתי ממנו להקל בשעת הצורך בזה".

אכן גם לפי דבריו, תירוץ זה לא יועיל אלא כשצריך לחלל מע"ש שקרא שמו בתערובת, אבל אם בישל פרי של מעשר שני בתוך תבטיל, ונתן הפרי טעם בתבטיל, אין אפשרות לחלל לפי הר"ש, אלא יצטרכו להפריש למעשר שני עשירית מהתבטיל ולקוברו באדמה.

כמו כן, אם התבטלו פירות של אילן בשנה הרביעית לנטיעתו לפני שחיללו את הפירות כדון, במקרה זה לא יוכלו לחלל את הרבעי המעורב, שהרי חיובו היה מתחילה, וכמבואר לעיל.

אמנם, דברי הר"ש הנ"ל עולים לו לפי שיטתו בביאור התוספ' והירוש' במעשר שני שם [מקורו מדברי הברייתא המובאת בסוף ההלכה שם לפי גירסתו שגרס "תבשיל של מע"ש שנתבל בתבלין של חולין, השבח לפי חשבון. ושל חולין שנתבל בתבלין של מע"ש אל יצא מע"ש שלו לפדיון". ולשיטתו הרישא והסיפא הם באוקימתא אחת, ואעפ"כ יש הבדל בלשון בין הרישא לסיפא, ומכאן שבסיפא שהמע"ש נתן טעם בחולין א"א לפדות. וכן נראה דעת הגר"א שם [בביאור הירוש' בסוף הסוגיא] כשיטת הר"ש [אולם יש מהאחרונים שלמדו שכוונתו אחרת]. אולם רוב המפרשים לא פירשו כדבריו, ולשיטתם הרישא והסיפא אינם באוקימתא אחת, ע"ש בגמ' ובמפרשים, ולשיטתם מש"כ בברייתא הוא שמע"ש לא יצא מידי חובת פדיונו אלא צריך לפדותו, ומועיל הפדיון בו. וברמב"ם [מע"ש פ"ג הי"ד] ובשו"ע לא מצאנו ראייה מכרעת לדין זה, מאחר שהם הביאו דוגמאות של טעם של חולין במעשר שמחלל לפי חשבון, ובה לדעת כולם הדין כן מאחר שיש ממשות מע"ש.

ומ"מ דין זה תלוי במחלוקת הראשונים, ויש להחמיר בו אף בזה"ז [ומאחר שיש טעם ניכר אינו בטל מדאורייתא, וראה להלן]. וכן מביא בצהה"ל שם בשם החזו"א: "מיהו אם נבלע אחר שנעשה מעשר שני, וכן בנטע רבעי, שמענו שהחמיר אפילו בדיעבד".

והעולה לדינא עד עתה: לגבי שתי השאלות הראשונות, אין לחלל את המעשר שני המבושל כאן, אלא כל התבשיל יקבר [וכשיבנה בית המקדש במהרה בימינו יעלה את התבשיל ויאכלנו בירושלים].

ולגבי השאלה האחרונה: ניתן לחלל את המעשר שני שבתוכו מאחר שאין חשש שמא קרא שם ולא חילל, אלא החשש הוא שמא לא הפרישו תרו"מ. ובפרט בהפרשה זו אין לחשוש שאינה אלא לחומרא. אמנם אם קיים חשש שמא מעורב כאן רבעי שלא חיללו אותו כדין אין לתבשיל תקנה בחילול.

ב. אלא שלכאורה דברי החזו"א צ"ע, שכן יש כאן בעיה חמורה בחילול הטעם, שלדעת כולם לכאורה אין לה פתרון, מאחר שבגמ' מבוארת חלוקה ברורה בין תבשיל חולין שהתבשל בו מע"ש באופן שעל ידי הבישול התרבתה וגדלה מידתו של החולין, שעל זה אמרה המשנה שהשבח לפי חשבון, וממילא יש מקום לפדות את הטעם, ובה שייכים הדינים שהתבארו לעיל, לבין תבשיל מעשר שני שנתן טעם בחולין ומורגש טעמו, אך לא נתרבתה מידתו שבה אין בתערובת דמי מע"ש, ולא שייך לפדותו, כפי שיתבאר להלן, ולפי זה כל שמורגש טעם המעשר שני, אך לא נתרבתה מידתו, לא יתכן פדיון. ולכאורה צ"ל שכל התבשיל שהתבשל עם פירות מע"ש ורבעי שנתנו טעם יהיה אסור כדין טעם כעיקר, ויש לקוברו, ואם בישל עם טבול למע"ש יקרא שם ויפריש עשירית מהתבשיל ויקבור אותה.

ולפי זה קשים מאד גם דברי החזו"א לגבי המעשה המובא לעיל מר' יוחנן, שהרי אם לא התרבתה מידת הביצה והבשר [וכן הוא ברוב הבישולים] הרי שהיה חייב להפריש ולהוציא, ולא לחלל. וא"כ מדוע לא חשש ר' יוחנן שמא התערב טבל שלא הותיר מדה.

נציע לפנינו את הסוגיא בירוש' שם, והעולה ממנה.

במשנה במע"ש פ"ב מ"א נאמר: "נפל לתוכו דבש ותבלין והשביחו, השבח לפי חשבון. דגים שנתבשלו עם קפלוטות של מעשר שני והשביחו, השבח לפי חשבון. עיסה של מעשר

שני שאפאה והשביחה השבח לשני. זה הכלל, כל ששבו ניכר, השבח לפי חשבון, וכל שאין שבו ניכר השבח לשני".

והנה בירוש' שם מובאת מח' מהי הגדרת שבו ניכר. "אמר ר' יוחנן כל שיש בו הותר מדה השבח לפי חשבון, וכל שאין בו הותר מדה, השבח לשני. ר' שמעון בן לקיש אמר, כל שטעם שבו ניכר השבח לפי חשבון, וכל שאין טעם שבו ניכר השבח לשני". ובר"ש שם מבאר מהו שבו ניכר לר"ל: "כלומר, דמינכר שבחא טובא, אי נמי ניכר בחזותא וריחא וטעמא...".

ובירוש' שם הקשו על ריו"ח ור"ל ממשניות וברייתות שכ' שהשבח לפי חשבון אף שלא מתקיימים בהם התנאים הנ"ל, ותי' שבכל המקומות הנ"ל מדובר באופן שהותר מדה לר' יוחנן, ולר"ל באופן ששבו ניכר.

ומתבאר מהנ"ל ומסוגיית הירוש' שבין לר' יוחנן ובין לר"ל הגדרת שבו ניכר אינה דומה להגדרת טעם כעיקר שנאמר לגבי איסורים, שכן לגבי איסורים אסרה תורה כל שנותן האיסור טעם בהיתר, משא"כ כשדנים לגבי שווי השבח במעשר ורבעי, הנידון שייך להלכות ממון, עד כמה מייחסים את ערך השבח לדבר עצמו שהשביח, אע"פ שהסתייע בגורם חיצוני, ומאימתי מייחסים את השבח לגורם הנוסף לומר שהוא שותף בגופו של שבח, ובזה לא מספיק שהאיסור נתן טעם, אלא לר"ל צריך טעם חשוב ששבו ניכר, ולריו"ח דווקא כשהגדיל מידתו.

ויש להוסיף ולהוכיח שהנידון בזה הוא נידון ממון שאינו קשור לדין איסור שעל המאכל, שהרי כאשר נתן מאכל חולין טעם במע"ש, מבואר במשנה שהשבח לפי חשבון. והנה המע"ש שקיבל טעם מהחולין הוא כולו חפצא של איסור ושל קדושה לכל דיני מעשר שני, כגון לעניין אכילת כזית חוץ לירוש' וכדו', שהאוכל כזית ממנו עובר על עשה, אף שהשווי שלו כמעשר שני אינו בכלול, אלא חלק משוויו הוא חולין. הכיצד יתכן שלוקה על כל הכזית אף שלעניין פדיון חלקו אינו מע"ש? ומתבאר שאינו דומה הנידון על החפצא דאיסורא לנידון השוויות, שמ"מ בשוויות שלו כמע"ש הוא דין דמים ולא בחפצא.

הגם שלכאורה היה נראה להביא ראיה מהגמ' שם שדין השוויות הממונית קשורה לדיני איסורים, מדברי הגמ' שכ' שהמשנה שאומרת שהשבח לפי חשבון היא דלא כר' יהודה במס' תרומות פ"י מ"א לגבי בצל של תרומה שהתבשל עם דגים שהם חולין, שמותר לזר לאכול את החולין אף שמורגש טעם התרומה, וזאת משום שהבצל אינו אלא להסיר את הצחנה, ור"י מתיר בצחנה שאינו אלא ליטול את הזוהמא, ואין בזה דין טעם כעיקר. וק' כיצד דימתה הגמ' זאת למשנתנו, הרי התם מיירי לגבי דין טעכ"ע, שלר"י בצחנה אין טעכ"ע, אך יל"ע שמא אעפ"כ יש לזה דין דמים גם לר' יהודה?

אמנם ברור שאין קשר בין דינים אלו, ולא דימתה הגמ' אלא לגבי הסברא שכל שאינו אלא להסיר הזוהמא אין השבח נחשב מחמתו, אלא הדג הוא שהשביח [כשדנים על הדג]. ומה שהביאו ראיה מר' יהודה אינו אלא לגבי המציאות, ואין דמיון בין איסור לממון. וכל זה פשוט וברור למעיין בסוגיא שם ובקושיית הגמ' מדין תחומין כרגלי הבעלים, והתירוץ שם. ואכמ"ל.

ועוד יש להוסיף ולבאר, שכאשר עירב אדם תבלין במאכל של חבריו, והושבח עי"כ, אף שיצטרף החבר לשלם על התבלין ולפעמים גם על השבח [ביורד ברשות. ואכמ"ל], אולם אין בכך כדי להגדיר שגוף השבח לעושה השבח, שכן אף שבפועל הדין כן, אולם כדי לחייב

או לפטור בפדיון מע"ש ורבעי, יש להגדיר שכששבו ניכר יש שותפות בגוף המאכל בין הרבעי למה שהשביח אותו, דהיינו שהשבח הנ"ל מגדיר את חלקו של בעל השבח בגוף המאכל כפי שהוא עתה, ועל כך נחלקו ר"י ור"ל מאימתי מוגדר המשביח כשותף בגוף המאכל.

להלכה פסק הרמב"ם [פ"ג ממע"ש הי"ד-טו] ששבו ניכר אינו אלא בצירוף של שני הטעמים הנ"ל. ואילו לדעת רבים מהמפרשים והפוסקים חייב לר' יוחנן בהותיר מדה אף שלא ניכר במיוחד בטעמו, אך מ"מ מורגש הטעם.

ולפי האמור יצא שאם התבשל תבשיל של חולין עם פירות מע"ש ורבעי, ולא התרבתה מידתו של התבשיל, הרי שלפנינו תבשיל שיש בו טעם כעיקר של מעשר שני, אך אין אפשרות לפדותו שהרי אין דמים לשבח המעשר שני הנ"ל, וברור שאי אפשר לפדות דבר שאין לו דמים.

א"כ העולה לדינא עד עתה שכל שהתערב טעם מע"ש בחולין, ולא הותיר מדה, אין תקנה לתבשיל בחילול.

ג. אמנם, הנידון שדנה המשנה והמפרשים הוא לגבי השבח שהשתבח התבשיל, אבל לא הוזכר מה דין הקרן שהשקיע בתבשיל, כגון שתיבל היטב תבשיל של רבעי בתבלין של חולין בכמות ששוויה חמשה שקלים, האם קרן זו ודאי שייכת לחולין, או שמאחר שאין לה ממשות כלל לאחר שנתערבה, אין שוויה שייך כלל לשווי התבשיל כעת, ואף אם המערב תבלין שלו בתבשיל חבירו מקבל את הקרן כדון יורד, אולם אין זה מוגדר שיש לו חלק בגוף התבשיל, אלא זו זכות ממון, וכדומה, ולענין מע"ש הקובע אינו זכות ממון אלא שוויות בגוף החפץ, כפי שמבואר בירושלמי שמחלק בזה בין מע"ש ורבעי לדין קנין שביתה בתחומין [כשם שברור שכל שאר ההוצאות שהוציא כדי לבשל ולשבח תבשיל רבעי (כגון דמי פועלים ושאר הוצאות) אינם מנוכים משוויו, אף שאפשר לתבוע על כך שכר באופנים מסוימים].

אם נאמר שהקרן שבתבשיל שייכת למע"ש ודאי שלא קשה האמור לעיל, שכן מאחר שיש דמים לקרן ניתן לפדות אגב פדיונם גם את הבלוע, כמבואר באחרונים [ראה גם קה"י זרעים סי' יח], וכ"פ.

והנה ממפרשי המשנה שם [המשנה ראשונה, הרש"ש והתפא"י] מוכח שסוברים שהקרן שהושקעה בתבשיל קיימת, ואותה ניתן לפדות. ולפי דבריהם שאפשר לפדות את הקרן, על ידי שפודה את הקרן, ממילא נפדה כל חלק המעשר שבתערובת, והותר התבשיל, ואין מקום לנדון הנ"ל.

אולם, בירוש' מוכח להדיא שגם את הקרן אין מחשבים, וכן מוכח בדברי הרמב"ם, הראב"ד והכסף משנה, וכן מוכח לשון המשנה בפשטות. וא"כ שבה ההערה למקומה. ההוכחות כדלהלן.

בירוש' הקשתה הגמ' על ריו"ח שסובר שרק בהותיר מדה השבח לשניהם, מהאשה ששאלה מים ומלח ותבלין לעיסתה, הרי היא כרגלי שתיהן לעניין איסור תחומין. אם נימא שדמי הקרן ודאי משתייכים לבעליהם, לא קשה כלום, שכן לקנות שביתה מספיק חלק הקרן, ומחלוקתם במע"ש ורבעי היא על השבח. ומוכח שהנידון הוא גם על הקרן. וכן משמע קצת מהמשך הירוש', ע"ש. וכן נראה מפשטות המשנה שהזכירה שכשאין שבו ניכר השבח

לשני, ולא הזכירה שמ"מ יש לנכות את הקרן [וצ"ע כיצד יפרשו מפרשי המשנה הנזכרים את דברי הירוש'].

וראה בלשון הרמב"ם שם הי"ג והשגת הראב"ד שם, ולפי ביאור הכס"מ [וכעין זה בדרך אמונה שם ס"ק קלב, ע"ש] נחלקו הרמב"ם והראב"ד לגבי הקרן, שלפי הרמב"ם אין מחשבים אותה, ולהראב"ד כאשר ניכר וגדל במידתו אך לא שבח בטעמו, יש לחשב את הקרן. הרי שלרמב"ם אין מחשבים את הקרן, ואילו להראב"ד יש לחשב, אולם רק כאשר הגדיל במידתו אף שלא בטעמו. אמנם לפי הרדב"ז לא נחלקו בזה כלל.

ולכאורה נראה העיקר לדינא כדברי הכס"מ שאין מחשבים את הקרן להרמב"ם בין לקולא ובין לחומרא, בין בהותיר מדה ובין אם לא. [אמנם לחומרא נראה שיש להחמיר בזה במקרה שגדל במידתו אך לא נתן טעם חשוב, שיש חולקים על הרמב"ם וסוברים שבזה השבח לפי חשבון. והמחמיר בזה גם כשלא גדל במידתו לחשב את הקרן למע"ש תע"ב].

ויש להוסיף עוד, גם אם דמי הקרן שייכים למעשר, כנ"ל, מ"מ יש אופנים שלקרן אין דמים, כגון שתיבל בשר בתבלין מע"ש, אך הבשר היה שווה אותו דבר לולי התיבול, במקרה זה אין קרן בתערובת, ומ"מ יש טעם ניכר, וכיצד יחללו.

א"כ להאמור שבה השאלה כיצד ניתן להתיר טעם מע"ש ורבעי שהתערב בחולין כשיש טעם חולין, כשלא הותיר מדה.

ד. והנה בגמ' בסוף הסוגיא שם מקשה על ר' יוחנן ועל ר"ל מברייתא שכ' שתבשיל של חולין שתיבלו אותו בתבלין של מע"ש לא יצא מע"ש מידי פדיונו, ובביאורי הגר"א שם כ' "פי' – משום שאינו בעין, והרי הוא בקדושת מע"ש. מדקאמר לא יצא משמע שצריך פדיון" [ותירצה הגמ' שם שמייירי בששבחו ניכר לפי ר"ל או בהותיר מדה לר' יוחנן]. וצריך להבין כוונת הגר"א שהרי הנידון אינו אם צריך פדיון, שהרי פשיטא שצריך פדיון כדי להוציאו מאיסורו, ואף כשאין שבחו ניכר.

אלא מוכח שסובר הגר"א שכשאין שבחו ניכר אין צריך פדיון כלל, ומותר לאוכלו חוץ לירושלים. ורק כששבחו ניכר [בטעמו או במדתו כפי שנחלקו ריו"ח ור"ל] הוא צריך להעלותו או לפדותו. ולפי זה יוצא לכאורה שאין מע"ש אוסר ככל האיסורים משום טעם, אא"כ הגדיל מדה.

ומצאתי שגם בדרך אמונה [בביאהה"ל על פ"ג הי"ג ד"ה יין בסוף דבריו] כ' כן בדברי הגר"א. ושואל דמסברא צריך להבין מ"ש מעשר שני מכל איסורי תורה שאמרינן טעכ"ע, ומת' "ואולי משום דלא שייך להעלות טעם לירושלים, לכן פקע איסורו לגמרי" [וכע"ז דן בקה"י זרעים סי' טו, ובאמרי יושר זרעים סי' י' בביאור דעת החזו"א]. ושמא יש להוסיף ולומר שחלוקים מע"ש ורבעי משאר איסורים, שכל איסורים מקורם בהל' איסור, משא"כ במע"ש ורבעי שאף האיסורים שבהם מקורם במצות האכילה, ושמא מצות אכילה אינה אלא בדבר שניתן להעלותו לירושלים.

אמנם יש להקשות על סברות אלו שהרי לר"ל בטעמו ניכר חייב בפדיון, אף שאינו אלא טעם [התינה לריו"ח י"ל שהיכא שממשו ניכר הוי ממשות בעין]. ושמא י"ל שאם ממשו ניכר או שיש לו דמים לפדותו, נחשב כמאכל שיכול להעלותו לירושלים, מאחר שהוא או דמיו חשובים להעלותם.

ולפי זה עולה שנחלקו ר' יוחנן ור"ל לא רק בשאלה למי מתייחס השבח, אלא מתוך כך יוצא נפ"מ אם טעם כזה אוסר וחייב להעלותו, או לא.

אמנם קשה מאוד לומר שבמע"ש אין הטעם אוסר, שהרי משניות מפורשות שאוסר, וכפי שהביא הר"ש עצמו שם מהגמ' בחולין וי, ובקה"י שם הביא ראיות מפורשות שטעם אוסר. [ודוחק לתרץ ולומר שהמשניות הנ"ל מדברות דווקא בתבשיל שנמצא בירושלים, וטעם יאסור רק בירושלים ששם היא מצוותו, אך בגבולין מותר כסברת הדרך אמונה לעיל].

וכדי ליישב את דברי החזו"א בעל כרחינו נאמר שסובר שהקרו נמצאת בתערובת, ואותה אפשר לחלל, ואגב חילולה מחלל גם את הטעם. וכן ראיתי בדרך אמונה, שמשמע שדנים על חילול הטעם להר"ש אף כשאין בו הותיר מדה, וע"כ שסוברים שיש למע"ש דמים, וכנראה מחמת הקרו. וצע"ג. ואם כן הוא, עדיין לא מצינו כיצד לחלל טעם כשאין שוויות של קרו, וכמבול"ל.

[יש לציין שכל הנדון לעיל אם אפשר לחלל טעם הוא רק כאשר אין ממשות, אבל אם ממשות המעשר שני כאן ויכול לחללה, מחלל בזה גם את הטעם שנבלע במאכלים האחרים].

ה. עד כאן היה הנידון בפירות וירקות ותבלינים של מעשר שני שהתבשלו עם חולין. ויש להוסיף שהוא הדין אם התבשלו בפני עצמם, ואח"כ התערבו, והתווסף טעם חשוב מחמת התערובת. כן משמע בביאור הגר"א על הירושלמי פ"ב ה"א, וכן הביא בדרך אמונה מע"ש פ"ג ס"ק קכא, ועיין מש"כ שם בביאור ההלכה.

אולם מה דין משקאות של מעשר שני שהתערבו עם משקאות חולין, באופן שהחולין רוב, אך המע"ש נותן טעם חשוב בחולין, האם בזה יודה הר"ש שאפשר לפדות מאחר שיש כאן מציאות מעורבת?

מצאנו בזה מחלוקת בין האחרונים. באבני מילואים בשו"ת שבסוף הספר בס' ז דן בדין טעם הבלוע לענין חילול, ומדמה זאת גם למשקים שהתערבו לח בלח, ומשמע שדינם שוה. כן דייק באחיעזר יו"ד סי' יב סק"ד, ומציין שגם בתוס' רי"ד בע"ז [עוד. במהדו"ת] מבואר כד. אולם באחיעזר שם כותב שיש לחלק ולומר שתערובת שונה מנתינת טעם, מאחר שתערובת נקרא בעין ממש. ומביא ראיה מפורשת מהגמ' בע"ז עז. שבקדשים מועיל פדיון אפי' בתערובת לח בלח.

והנה לדעת התוס' רי"ד והאבני מילואים הנ"ל לכאורה עולה נפ"מ מעשית שצריך מאוד להזהר בה בכל ההפרשות שאנו מפרישים בלח. המפריש תרו"מ מיין ומשמן וכדו', קורא שם מעשר שני בדרומו, ומחללו. אם היין אינו במצב של חוסר תזוזה מוחלט, הרי שבין קריאת שם מע"ש לבין החילול התערב המע"ש בחולין, ובמקרה זה א"א לחללו. אמנם, אם אכן א"א לחללו בלא"ה יהיה מותר בלי חילול שהרי המע"ש בטל וכאן הוי דבר שאין לו מתירין.

אמנם צ"ל בפשיטות שבמין במינו אף שמקצת התערובת היא מע"ש מ"מ ניתן לפדותה אף להר"ש, ודווקא בשאינו מינו אין ממשות המיעוט קיימת, משא"כ במינו המיעוט קיים ויש לו שוויות. ובס"ד הראוני שכ"כ בדרך אמונה שם בביאה"ל ליישב קושייתו על הר"ש מגידולי מע"ש שצריך לחללם, אף שהגידולין רבו על העיקר.

ומ"מ ברור שלא נחלקו אלא כשמקצת מהמע"ש או הרבעי התערב ברוב היתר, אבל כשיש מחצה ומעלה של מעש"ש ורבעי, פשיטא שנחשב כאלו הוא בעין, וניתן לפדותו.

דינים העולים:

1. פירות מעשר שני ורבעי 1 שהתבשלו עם תבשיל חולין ונתנו טעם זה בזה, וכתוצאה מכך שוים הפירות והתבשיל יותר מכפי שהיו שוים קודם, ורוצה הבעלים לפדות את הרבעי, ישנם אופנים שבהם נפדה הרבעי לפי שוויו המלא כעת, ויש שחלק משווי השבח הוא חולין. וכן לגבי תבשיל החולין, יש שכל שווי השבח שייך לחולין, ויש שחלקו של השבח חולין וחלקו מעשר. ולהלן יפורט.
2. פירות רבעי שהתבשלו עם תבשיל חולין³, והם מעורבים עם התבשיל כך שכמות התבשיל שלפנינו גדולה 4 מכפי שהיתה מידת הרבעי בפני עצמו, וגם נתנו הפירות והתבשיל טעם חשוב זה בזה, הרי שהשבח שהשביחה התערובת מחמת הבישול מתחלק בין הרבעי לחולין כפי הערך היחסי שהיה בין שוויים של הפירות לתבשיל קודם שהתערבו. לדוגמא: פירות ששוויים עשרה שקלים שהתבשלו עם תבשיל ששווי חמישה שקלים והשתבחה התערובת בעוד חמשה עשר שקלים, וכעת שוויה שלושים שקלים, מתחלק השבח באותו יחס, ויגדל שווי הרבעי בעשרה שקלים ושווי החולין יגדל בחמשה שקלים, ונמצא ששווי הרבעי לפדיון יהיה עשרים שקלים⁵.
3. אולם, אם השתבח הטעם מאוד, אך לא גדל העיקר בגודלו, כגון שבישול תבשיל של רבעי ותיבל היטב בתבליני חולין, וכעת שווה התבשיל יותר, אך לא גדל בגודלו, יהיה השבח שייך רק לרבעי, ויש לפדותו כפי שוויו לאחר הבישול.

¹ והוא הדין בדברי מאבל שנקנו בירושלים בדמי פדיון הרבעי.

² והוא הדין אם התבשלו בפני עצמם, ואח"כ התערבו, והתווסף טעם חשוב מחמת התערובת. כן משמע בביאור הגר"א על הירושלמי פ"ב ה"א, וכן הביא בדרך אמונה מע"ש פ"ג ס"ק קכא, ועיין מש"כ שם בביאור ההלכה.

³ כגון שבישולם חוץ לירושלים, ורוצה לפדותם, או שהתבשלו בירושלים ונטמאו, שמותר לפדותם בכה"ג.

⁴ בירושלמי [מובא להלן] מבואר שגדלה מידתו של הרבעי. אמנם ברמב"ם בפיה"מ, ואחריו רבינו עובדיה מברטנורא, כ' שהוסיפו במדה ובמשקל. ובדרך אמונה מע"ש פ"ג ס"ק קכז כ' בשם הערוך השולחן "במדה או במשקל". והנה לדבריהם צ"ע דבירושלמי הק' על ריו"ח שסובר שהשבח לשניהם רק בריבוי מדה [ראה להלן], מהדין האמור בתחומין שהאשה ששאלה מים ומלח ותבלין לעיסה הרי אלו כרגלי שתיהן, אף שלא הותר מדה. וק' שהרי הוספת מים מרבה לכה"פ במשקל, ולמה הק' על ריו"ח מזה. וצ"ל שהקושיא היא ממלח ותבלין. אמנם בביאור הגר"א שם כ' שהקושיא היא גם ממים, ולשיטתו ע"ב צ"ל שמשקל אינו מוגדר כהותר מדה כל זמן שלא גדל הנפח.

⁵ רמב"ם שם. והנה מדברי הרמב"ם ושאר ראשונים מתבאר שהערך הקובע לחלוקת השבח הוא שוויים של המתערבים ולא גודלם או משקלם, והטעם כמבואר לעיל שהנידון שלפנינו אינו שייך להלכות תערובת באיסורים, אלא להל' ממון, כמה שווי יש ליחס לכל אחד מהמעורבים. אמנם ראה בדרך אמונה שם ס"ק קלד שמביא את דעת מרכה"מ שמדייק בראב"ד שהחלוקה היא לפי מדה, אך ע"ש בביארה"ל שדוחה את דיוקו בראב"ד ומוכיח שכל המפרשים לא למדו כך, ומסקנתו שהעיקר הוא שהחלוקה היא לפי שווי.

4. וכן להיפך, תבשיל של חולין שהתבשל עם פירות רבעי, ונתן הרבעי טעם בתבשיל ועי"כ שווה התבשיל יותר, אך לא הותיר מדה, וכגון שפירות הרבעי אינם מעורבים כלל עם התבשיל, ולאחר הבישול הוא מוציאם, הרי שכל השבח שהשתבח התבשיל הוא חולין.
5. ואם גדל הרבעי כתוצאה מהתערובת, אך טעם השבח אינו ניכר היטב⁶, דעת הרמב"ם שגם בזה יהיה כל השבח רבעי, אולם יש חולקים וסוברים שבה יהיה השבח לפי חשבון. וכן הדין להיפך, לגבי תבשיל החולין שהתרבה מהרבעי אך אין שבחו ניכר.
6. יש סוברים שאף אם השביח הרבעי בטעמו ובגודלו את התבשיל, אין אפשרות לפדות את שווי הרבעי שיש בתבשיל כל זמן שאין ממשות לרבעי. לפיכך, תבשיל חולין שתיבלו בתבלין של מע"ש באופן שהתרבה גודלו והשתבח טעם החולין היטב, אך לא ניכר ממשו של התבלין לאחר הבישול, אין אפשרות לפדות את הרבעי שבתבשיל.
7. ולפי שיטה זו, אם התערב טעם או תמצית של רבעי בתבשיל, ועל ידי כן התרבתה מידתה, אין אפשרות לחלל, וסובר החזו"א להחמיר בזה אף בדיעבד.
8. אולם, אם בישלו בעודו טבל, וקרא לו שם מעשר כשהוא בתערובת, דעת החזו"א שמותר לחללו.
9. תמציות שאינם מגדילות את מידת ההיתר, אך חשובים לאסור מדין נותן טעם, שהוסיפו למאכלים ולמשקאות, בהם לכאורה לא מועיל פדיון, שהרי לא הותיר מדה, וכמבואר לעיל. אולם יש הסוברים שאפשר לפדותו מחמת הקרן שהושקעה בו. אכן גם לשיטתם אם אין שוויות לקרן שהושקעה, כגון שמורגש הטעם בתבשיל, אך הוא אינו שווה יותר, א"א לפדותו. ויש מתירים לאוכלו מאחר שבמקום שלא התווסף אלא טעם לא יהיה גם איסור מדין טעכ"ע.
10. משקים חולין שהתווספה בהם סחיטת פירות רבעי, והם בלולים זה בזה [תערובת לח בלח], באופן שרוב התערובת היא מההיתר, יש סוברים שאי אפשר לחלל את הרבעי המעורב, ויש אומרים שאפשר לחלל.
11. אמנם במין במינו, כשהתערב משקה מע"ש ורבעי ברוב משקה חולין, כגון שקרא שם מע"ש על מקצת יין, וחזר והתערב בחולין, נראה שלכו"ע ניתן לחלל. וכן התבשל מע"ש במינו והותיר מדה, יכול לחלל אף להר"ש.

בברכה

משה לנדאו

⁶ היינו אף אם נותן טעם שאוסר לדין טעכ"ע, אין זה מספיק להחשיבו לטעם כאן, וכפי שהתבאר לעיל.

דין ערלה בגרעינים של פירות

מקור הדין

שנינו [ערלה פ"א מ"ח] ענקוקלות והחרצנים והזגים והתמד שלהם קליפי רמון והנץ שלו קליפי אגוזים והגרעינים אסורים בערלה ובאשרה ובנזיר ומותרין ברבעי. הרי להדיא ששייד ערלה לא רק בפרי עצמו אלא גם בקליפות ובגרעינים, ורק לעניין נטע רבעי אין שייד בהם אלא רק בפרי עצמו.

ומקור וטעם הדבר מצינו בירושלמי [ערלה פ"ג ה"א] למדו מהך קרא ד"וערלתם ערלתו את פריו" לרבות גם קליפות וגם גרעינים, למ"ד א' "את" בא לרבות הסמוך לפריו [והיינו קליפות וגרעינים שהם סמוכים לפרי], ולמ"ד א' וערלתם ערלתו מל' כיסוי, והיינו הקליפה מכסה לפרי והפרי מכסה את הגרעין וכולם שייד בהו ערלה, [ויש שם צד בירושלמי דלמ"ד דילף ממילת ערלתו מרבה רק קליפות ולא גרעינים, לגי' הנכונה המובאת בנו"כ שם].

ומאיך בגמ' ברכות [לו:]: בסוגיית קפרס [קליפה של האביונות – פרי הצלף] למדו מהך ריבוייא ד"וערלתם ערלתו את פריו" דמרבין מ"את" הטפל לפרי, והיינו שומר לפרי, ושם איירו בקליפה, והשתא לפי הירושלמי מצינו מקור גם לקליפות וגם לגרעינים ושניהם מריבוייא, אך מהבבלי לא נודע לנו בברירות מה המקור והטעם לחייב גרעינים בערלה, האם נכללו בהך ריבוייא או"ד טעם אחר לחיובם.

ונח' בזה הראשונים בסוגי' שם וכדלהלן:

מחלוקת ראשונים בטעם הדין

בתוס' שם [ד"ה קליפין] כ', דפרי נינהו מכאן שיש לברך על הגרעינין של גודגדניות וגרעיני אפרסקין ושל תפוחים וכל מיני גרעינים של פירות בורא פרי העץ, עכ"ל. מדבריהם אלו ניכר דס"ל דהגרעינים דין שונה להם מקליפות, והיינו קליפות חייבים בערלה מהריבוי של הטפל לפרי והיינו שומר לפרי, אולם גרעינים חייבים בערלה כיון שהם עצמם קרויים פרי, ומכח זה פסקו תוס' לברך על הגרעינים בפה"ע כיון שהם פרי גמור.

ואף הרא"ש שם [ס' ד] כ' וז"ל: תניא.... משום דהו שומר ודרשינן את פריו לרבות את הטפל לפרי, אבל גרעינין מדחייבין בערלה אלמא פרי נינהו. מכאן יש ללמוד על כל גרעיני פירות דמברכין עליהם בורא פרי העץ ובלבד שלא יהו מרים שיהא נהנה מהן, עכ"ל, נר' להדיא דס"ל להרא"ש כהתוס' הנ"ל דרק קליפות איתרבו מדין שומר לפרי אבל גרעינים חייבים בערלה מפני שהם פרי, וע"כ ברכתם בפה"ע.

אלא שהוסיף דלענין ברכת הנהנין בעינן הנאה וע"כ אם הם מרים שלא נהנה מהם אין מברך עליהם כלל, ומינה תידוק דאם מיתקן בדרך כל שהיא אף שבמקורם הם מרים מ"מ פרי נינהו, וע"כ שגם תוס' מודים להרא"ש בזה, שהרי הם הביאו לדוגמא את האפרסקין ובידוע שגרעיניהם מרים, וא"כ ל"ש בהו ברכה, וע"כ שמיתקן וכד' דאז שוב ראויים למאכל וברכתם בפה"ע, וכד' הרא"ש.

ומאידך עי' ברשב"א שם ד"ה קליפי אחר שהביא ד' התוס' הנ"ל דחה דבריהם וז"ל: ואינו מחוור בעיני כלל שאלו אין חייבין בערלה משום פרי אלא מרבוי' דאת דדרשינן את הטפל לפרי, והיינו דערביניהו ותננהו בהדי קליפי אגוזים וכולהו מאת מרבינן להו ואדרבה בשל גודגניו' ואפרסקין שגרעיניהן מרין משמע דלא מברך בהו כלום ולא אדעתא דידהו נטעי להו כלל, ואי ממותק להו על ידי האור מברך עליהו שהכל כנ"ל, עכ"ל. הרי להדיא שס"ל להרשב"א דאף גרעינים איתרבו מדין הטפל לפרי.

ולענין ברכה אינו מברך עליהם בפה"ע כיון שאינם פרי אלא רק טפל לפרי ולא נטעי אינשי אדעתא דהכי, ולהדיא הוסיף שאם מיתקן את המרים ברכתם שהנ"ב, ודלא כמו שדקדקו בד' התוס' והרא"ש.

אלא שצ"ע מהא דכ' הרא"ש [הלכות ערלה סי' ז] וז"ל: והגרעינים גרעין של כל פרי אסורים בערלה. דדרשינן את פריו את הטפל לפרי, עכ"ל הצריך. מדבריו אלו ניכר שסובר כד' הרשב"א הנ"ל דאיתרבו מדין את הטפל לפרי, וזה סותר להנ"ל, ואין לומר מחמת קושי' זו דאף בברכות כוונתו לומר דילפינן משומר לפרי דא"כ אף בקליפות יש לברך עליהו בפה"ע, והרי זה אינו [וכבר הק' כן המעדני יו"ט בברכות שם אות נ, ע"ש שנשאר בקושי', מ"מ העיקר נר' בפוסקים כהרא"ש בברכות, ולא ברא"ש בערלה, ע"ש].

נמצינו למדים דלענין ערלה בין להתוס' והרא"ש ובין להרשב"א יש דין ערלה בקליפות וגרעינים אף שאינם ראויים למאכל, אלא שטעמיהם שונים, והיינו בקליפות הטעם דהו שומר לפרי ומרבינן להו מאת הטפל לפרי, ובגרעינים - לתוס' והרא"ש משום דהו פרי בעצמו, ולד' הרשב"א אף הם איתרבו מאת הטפל לפרי, והנ"מ היא לענין ברכת בפה"ע וכנ"ל. אולם לענין ערלה לכאו' נר' דאין נ"מ לדינא בין תוס' והרא"ש להרשב"א דלכו"ל אית בהו ערלה וכדשינוי במתני'.

נ"מ בהנ"ל בגרעיני פירות חו"ל

ומ"מ נר' דאכתי יש נ"מ בין הנד ראשונים אף לענין ערלה, דהנה מצינו מח' בין הרמב"ם לשאילתות האם מה דילפינן מריבויא דקרא שייך אף בערלת חו"ל, לדד' הרמב"ם [הל' מאכא"ס פ"י הט"ו] אין נוהג בחו"ל, ולד' השאילתות דין ערלת חו"ל שוה לערלת הארץ, חוץ מספיקה דאזלינן בה לקולא [עי' באורך בנושא זה באוצה"ת עמ' עה, ובס' דרך אמונה בביאור"ל סוף פ"ט דמע"ש].

והשתא אי נימא כד' הרמב"ם דמה שנתרבה מריבוי ל"ש בערלת חו"ל, א"כ נמצינו למדים נ"מ בין התוס' והרא"ש לבין הרשב"א אף לענין ערלה, והיינו לד' התוס' והרא"ש גרעינים הם הפרי עצמו והם לא התרבו מריבויא לכן שייך ערלה בגרעינים אף בחו"ל, אולם לד' הרשב"א שגם גרעינים התרבו בקרא א"כ ל"ש ערלה בגרעינים בחו"ל [ובקליפות לכו"ל] ל"ש ערלה בחו"ל לד' הרמב"ם הנ"ל].

ביאור הצל"ח בשיטת תוס' והרא"ש

הצל"ח שם הקשה על תוס' מהא דשינוי להדיא דהגרעינים והקליפות יש בהם ערלה ומותרין ברבעי, והשתא לד' הרשב"א י"ל בפשיטות שטעם החילוק הוא משום דבערלה

כתיב "את" וברבעי לא כ' "את" ולכן אין בגרעינים וקליפות דין רבעי, אולם לד' התוס' והרא"ש כ"ז בקליפות דאיתרבו, אולם בגרעינים דלא איתרבו אלא הם פרי ממש צ"ע טובא אמאי לא יהי' בגרעינים דין רבעי.

וע"כ ביאר את התוס' בדרך אחרת והיינו, דיש בפרי ב' פירות וב' שומרים, הקליפה היא שומר לפרי ממש, ועליה נאמר את הטפל לפריו דהיא שומרת על הפרי, ובשניהם שייך ערלה אלא שבפרי יש גם רבעי ולא בקליפה משום שלא התרבה ברבעי, ויש בגרעין ב' חלקים יש את הסחוס הקשה כמין עצם, ויש את תוך הגרעין שהוא כשיר לאכילה, והשתא הפנימי הוא ממש פרי וע"ז דיברו התוס', ואיה"נ בזה יהי' אף דין רבעי, והסחוס החיצוני אינו אלא שומר לגרעין הפנימי ועליו דיברו במשנה שיש לו ערלה ואין לו רבעי, עש"ב.

ולדבריו אלו נמצינו למדים בשיטת תוס' ד' דברים – א. דאף התוס' שהגדיר את הגרעין לפרי לא התכוין לכל הגרעין [אף החלק שאינו נאכל] אלא רק על תוך הגרעין, ומודה שבכל הגרעין יהי' דין ערלה מדין שומר לגרעין, ומה שאמרו בגמ' שומר לפרי קאי אף על הגרעין. ב. נמצא שהתוס' והרשב"א נח' לענין רבעי בגרעינים, שהרי לד' הרשב"א כל הגרעין לא מיקרי פרי והתרבה כמו קליפה וא"כ אף במתוק הפנימי לא יהי' בו רבעי, משא"כ לתוס' נהי דבסחוס הקשה לא יהי' רבעי מ"מ בגרעין הפנימי יהי' בו רבעי כפרי עצמו. ג. דהבבלי והירושלמי אכתי חלוקים לדל' הירושלמי אי"ז בכלל מדין שומר אלא מדין סמוך או מדין עורל וא"כ א"א לחלק בין תוך הגרעין לחוץ לגרעין, משא"כ לד' הבבלי שכל הטעם הוא מצד שומר יש לחלק כנ"ל. ד. מ"ש תוס' שברכת הגרעינים בפה"ע לא דיברו אלא בחלק הפנימי שבגרעין ולא בחלק החיצוני.

בירור שיטת השו"ע

כ' השו"ע [סי' רצד ס"א וב' ז'] הנוטע עץ מאכל, מונה לו ג' שנים מעת נטיעתו וכל הפירות שיהיו בו בתוך ג' שנים אסורין בהנאה לעולם, בין עיקר הפרי בין הגרעינים בין הקליפות, כגון קליפי אגוזים ורמונים, והנץ שלהם והזגין והגרעינים של ענבים והתמד העשוי מהם והפגים והתמרים שאינם מתבשלים והענבים שלקו ואין נגמרים בבישול, כולם חייבים בערלה ופטורים מרבעי. ויש מי שאוסר תמרים שאינם מתבשלים אף ברבעי. אבל העלים והלולבים ומי גפנים, דהיינו כשחותכין הגפן נוטף ממנו כמו מים, מותרים משום ערלה, עכ"ל.

העולה מדבריו דבין קליפות ובין גרעינים שייך בהו דין ערלה [ולא רבעי], אלא שיל"ע מטעם מה סובר השו"ע שיש ערלה בגרעינים, אי נימא שסובר כהתוס' שהם ממש פרי, א"כ יקשה אמאי מותרים ברבעי, ואי נימא שסובר כד' התוס' אליבא דהצל"ח דמה שפטר ברבעי גרעינים זהו רק את הסחוס הקשה ולא הפנים של הפרי, א"כ הי' לו לחלק ולבאר דבריו, וע"כ צ"ל דס"ל להשו"ע כד' הרשב"א שאף גרעינים איתרבו מאת הטפל לפריו כמו קליפות, וע"כ נפטרו מרבעי משום שאין שם ריבוי של "את".

ועי' בט"ז ובש"ד שם שביארו שטעם הפטור משום שלא מצינו ריבוי של את בנ"ר וע"כ לא מרבינן קליפות וגרעינים אלא לענין ערלה בלבד, ומוכח דס"ל בד' השו"ע כד' הרשב"א. ולפי"ז מש"כ השו"ע בס"ב שאין ערלה בעליו היינו משום שאינו טפל לפרי, [ולא משום שאינו פרי], וכ"ה להדיא בש"ד שם [סק"ו].

אלא שיל"ע מהא דפסק השו"ע בהל' ברכות כד' תוס' והרא"ש, וז"ל שם [סי' רב ס"ג] גרעיני הפירות, אם הם מתוקים מברך עליהם בורא פרי העץ, ואם הם מרים אינו מברך עליהם כלל, ואם מתקן ע"י האור מברך עליהם שהכל, עכ"ל, והנה ממש"פ השו"ע דגרעיני פירות מתוקים מברך עליהם בפה"ע מוכח להדיא דפסק כהתוס' והרא"ש דדין פירות להם,

דאילו להרשב"א לעולם א"א לברך עליהם בפה"ע שהרי אינם פרי כלל, וא"כ ק' מהא דנקט ביר"ד כד' הרשב"א, וצ"ע.

ובאמת שדברי השו"ע סותרים זל"ז באותו סעיף מרישא לסיפא דברישא נקט כד' התוס', ובסיפא שכ' שאם מיתק את הגרעינים המרים מברך עליהם שהנ"ב, אי"ז אלא להרשב"א שהרי לד' התוס' והרא"ש כיון דפרי נינהו נהי דמרים הם אבל כשמיתקן החזירם לדרגת פרי מתוק, וכמו שמצינו לעניין שקדים המרים שאם מיתקן מברך עליהם בפה"ע וכמש"פ השו"ע עצמו שם בס"ה.

שיטת המ"א

וכבר הק' כן המ"א שם סק"ה, ותל"ז וז"ל: וצ"ל דכשהן מרים לאו פרי נינהו משא"כ בשקדים וכ"מ בלבוש עי' ס"א, עכ"ל. ולפנ"ד דבריו נר' דהבין דכל מח' התוס' והרשב"א היא בגרעינים מתוקים הראויים למאכל שלד' תוס' פרי נינהו וע"כ ברכתם בפה"ע, ולהרשב"א לאו פרי נינהו, אולם בגרעינים מרים אף התוס' יסברו דלאו פרי נינהו, ולפי"ז נמצינו למדים דאף לענין ערלה י"ל כן והיינו גם לד' התוס' גרעינים מרים לאו פרי נינהו גם לענין ערלה שהרי תוס' השוו דין ערלה ודין ברכות, ונמצא שלא נח' התוס' והרשב"א אף לענין ערלה אלא בגרעינים המתוקים ולא המרים, אלא שבערלה הרשב"א יחמיר שאף במרים יש ערלה מדין הטפל לפריו, ולתוס' רק במתוקים יהי' ערלה משום דהוו פרי משא"כ בגרעינים מרים לא יהי' בהם ערלה שהרי לאו פרי נינהו, ולא איתרבו מאת הטפל לפריו רק קליפות.

אלא שלפי"ז אכתי יקשה ממ"נ על השו"ע שפסק שיש בגרעינים ערלה, אם כוונתו לפסוק כד' הרשב"א שאף בגרעינים המרים יש ערלה א"כ תחזור הסתירה למקומה היאך פסק באו"ח כד' התוס', ואי ס"ל ביו"ד כד' התוס' ורק בגרעינים המתוקים יש ערלה א"כ הי' לו לפרט, וביותר שכ' שם גרעינים של ענבים וידוע שמרים הם, וביותר יקשה אמאי פטרם מנ"ר והלא איירי במתוקים ופרי נינהו.

וצ"ל דאף המ"א לא בא לחלק בין מרים למתוקים אלא לענין ברכות ולא לענין ערלה, והיינו לד' הרשב"א כל גרעין לא נקרא פרי לא לענין ערלה ולא לענין ברכה אלא שבערלה איתרבו וכנ"ל, אך לד' התוס' והרא"ש גרעינים נחשבים פרי, אלא שאכתי יש לחלק לענין ברכה בין עיקר הפרי של העץ לבין הגרעינים [אף שקרויים פרי], שהרי בברכה אזלינן בתר הסברא אי נטעי אינשי אדעתא דהכי או לא, ולכן פרי בודאי שנטעי אינשי אדעתא דהכי ולכן ברכתו תהי' בפה"ע אף כשהוא מר ומיתקו ע"י האור, וכדמצינו לענין שקדים המרים, אך לענין הגרעין אף שהוא קרוי פרי [לענין ערלה] מ"מ לא קרוי עיקר הפרי ובברכה אזלינן אף בתר עיקר הפרי, ואשר ע"כ אם הגרעין מתוק וראוי לאוכלו כמות שהוא בודאי שברכתו בפה"ע שאף הוא פרי מיקרי [אף שאינו עיקר הפרי], אבל אם הוא מר ואינו ראוי לאוכלו רק ע"י מיתוק אין ברכתו בפה"ע שהרי אינו עיקר הפרי. [וע"ע ביד אפרים על המ"א, ובמחאה"ש שביארו כע"ז].

והשתא א"ש פסק השו"ע דלעולם נקט כד' התוס' והרא"ש דגרעינים פרי נינהו, ולכן ברכתם בפה"ע, ורק כשהם מרים ברכתם שהנ"ב כיון שאינם עיקר הפרי, אך כ"ז לענין ברכה משא"כ לענין ערלה דלא אזלינן בתר עיקר הפרי או הפרי עצמו שפיר מיקרי פרי, ולכן אף בגרעינים מרים שייך ערלה, וא"ש שלא חילק בהכי השו"ע.

עכ"פ מוכח מהנ"ל שאף המרים קרויים פרי, א"כ יקשה אמאי אין בהו דין נטע רבעי, וצ"ל כמו שכ' הרע"ב והתויו"ט דנ"ר נלמד ממע"ש והתם פרי נאמר בו ולא מה שלא ראוי למאכל וכיון שהמרים לא ראויים למאכל לא יהי' בהם רבעי.

אלא שלפי"ז יצא שבגרעינים מתוקים שמברכים עליהם בפה"ע יהי' בהם רבעי, ויקשה שוב אמאי לא חילק השו"ע בהכי וכללם כא' שיש בהם ערלה ואין בהם רבעי. ועוד שמהט"ז והש"ך הנ"ל מוכח שהטעם שפטורים מרבעי משום שאין בהם ריבוי, ולא כהנ"ל.

ביאור חדש בכל הנ"ל ונ"מ לדינא

ונראה לבאר בדרך אחרת את כל המח' בין התוס' והרא"ש להרשב"א, בהקדם מה שקשה בתו"ד הרא"ש עמ"ס ברכות שפתח בשומר וסיים דהוי פרי ממש, וביותר מה שהק' המפרשים סתירה בדברי הרא"ש בין הל' ערלה לברכות, [וכבר הרגיש בזה המעדניו"ט הבאנוהו לעיל].

ומכח זה הי' נר' לבאר דלעולם כוונת הרא"ש לומר דאף גרעינים איתרבו מריבוייא דאת הטפל לפרי, אלא שהוקשה לו והלא הגרעין אינו שומר לפרי, וע"ז ס"ל להרא"ש דשאני גרעינים מקליפות, דקליפות הוו שומר לפרי, וגרעינים הוו פרי ממש, וזה גופא איתרבו מהאי קרא דאת, והיינו אילולא הך קרא הו"א דפרי הוא התוצר העיקרי של הפרי שלצרכו נטעי אינשי וכידוע בענייני ברכות, אולם לאחר הריבוי התחדש שאף שהוא טפל לפרי מ"מ התורה מגלה לנו שהוא פרי.

והשתא א"ש שבהל' ערלה כ' את הטפל לפרי אף על גרעינים, ובהל' ברכות קראם פרי, וע"כ כנ"ל דזה גופא התרבה מהריבוי דאת שהגרעינים יהיו כפרי, ונ"מ לענין ברכה שברכתם בפה"ע, וזהו שכ' הרא"ש בהל' ברכות אבל גרעינים וכו' ר"ל דנהי דאמרתי לך שילפינן מאת הטפל לפרי דין שומר, כ"ז בקליפות שנקראו שומר אבל גרעינים אף שהם התרבו מאת אינם שומר אלא הם פרי גופא, ובה פליגי הירושלמי והבבלי הנ"ל שלהירושלמי אם לומדים מאת אז דין הקליפות והגרעינים שוה, אולם להבבלי אומנם דיניהם שווים אבל בהגדרה הם שונים, והנ"מ רק לענין ברכה.

ופשוט דתוס' והרא"ש אזלי בחד שיטתא, ואם כנים אנחנו א"ש שאין בהם דין נ"ר דנהי דפרי נינהו מ"מ כ"ז רק לאחר הריבוי דאת, וכיון שברבעי אין את הריבוי הזה אז אין לנו לרבות כלל לא קליפות מדין שומר ולא גרעינים להופכם לפירות.

ובזה גופא נחלק הרשב"א, וס"ל דממ"נ אם הם נאכלים א"כ ל"ל קרא סברא הוא, ואי לא ראויים למאכל כמו המרים א"כ מהיכי תיתי שהריבוי יתן להם שם של פרי, וע"כ שהריבוי רק נותן להם תוקף של טפל לפרי, והנ"מ לענין ברכה.

נמצינו למדים לאור הנ"ל דלענין ערלה אין שום נ"מ בין התוס' והרא"ש להרשב"א, אלא רק לענין ברכה יש נ"מ ביניהם.

וכיון דאתינא להכי י"ל דלעולם השו"ע יפסוק כד' התוס' והרא"ש וע"כ לענין ברכה ברכתם בפה"ע, וכשהם מרים אין ברכתם בפה"ע כיון שאז אינם פרי גמור שהרי לא נטעי אינשי אדעתא דהכי, וא"ש שאין בהם רבעי וכנ"ל, וכן א"ש מש"כ הש"ך שם דהטעם שאין בהם רבעי משום שאין את הריבוי של את, ולא צריכים ללמוד זאת ממע"ש.

ולפי הנ"ל נוכל לחדש שגרעינים יש בהם ערלה בין אם הם מרים ובין אם הם מתוקים דכל החילוקים שחילקנו לעיל זה דוקא לפי מה שהבנו שמסברא איקרו פרי, אבל השתא דאיקרו פרי רק מחמת הפס' א"כ אין לחלק בהם.

ומאידיך קולתו בצידו, לד' הרמב"ם שהבאנו לעיל דכל מה דאיתרבו מקרא אין שייך בערלת חו"ל א"כ אף לדין י"ל שכשם שקליפות אין בהם ערלה בחו"ל כך גם בגרעינים בין המתוקים ובין המרים שהרי איתרבו מריבוייא דקרא, וכנ"ל.

המזרם מכל הנ"ל

- א. קליפות וגרעינים יש בהם ערלה, ואין בהם רבעי [משנה ערלה פ"א מ"ח].
- ב. הטעם בקליפות – דרשינן ריבוייא דאת הטפל לפרי, לבבלי – מרבים שומר לפרי כקליפה, ולירושלמי או מצד שהוא סמוך לפרי או מצד שהוא עורל את הפרי.
- ג. הטעם בגרעינים – בירושלמי לומדים מהריבוי הנ"ל גם גרעינים, או שהוא סמוך, או שהפרי עורלו, ובבלי אין ברירות, ונח' בזה ראשונים כדלהלן.
- ד. לד' הרשב"א – גם גרעינים התרבו מהטפל לפרי, וע"כ ברכתם אינה בפה"ע, ולא שייך בהם רבעי בגלל שלא כ' "את" ברבעי.
- ה. לד' התוס' והרא"ש –
- לד' הצ"ח [בהבנה הראשונה וכ"ה פשיטות הדברים]: מסברא איקרו פרי, וע"כ ברכתם בפה"ע, ולביאור זה קשה אמאי פטורים ברבעי.
- לד' הצ"ח במסקנתו: הגרעין הפנימי [שהוא אוכל] הוא הפרי שעליו יש לברך בפה"ע והוא מסברא קרוי פרי לענין ערלה, ובו באמת יהי' גם דין רבעי, אולם הגרעין החיצוני אינו אלא שומר לגרעין הפנימי, ואף הוא יש בו ערלה מדין שומר לפרי, ובו אין שייך רבעי, [ולענין ברכה גם לא יברך עליו בפה"ע].
- לד' המ"א [לביאור א' שביארנו בדבריו, וכ"נ ד' הפמ"ג]: אם הגרעין מתוק הוא קרוי פרי והוא לא התרבה מקרא אלא סברא הוא, וברכתו בפה"ע, וגרעין מר אינו קרוי פרי והוא נלמד לערלה מאת הטפל לפרי, וברכתו אף כשימתקונו יהי' שהנ"ב. [והנ"מ בין הצ"ח לבין המ"א שלד' הצ"ח העליון הוא שומר והפנימי אוכל, ולד' המ"א אי"ז מדין שומר ואוכל אלא קאי על כל הגרעין בכללותו], ולביאור זה צ"ל שאיה"נ יהי' בו רבעי, וצ"ע.
- לד' המ"א [לביאור ב', וכ"נ ביד אפרים ובמחה"ש]: לענין ערלה גם הגרעין המר קרוי פרי ולא נלמד כלל מריבוייא אלא מסברא, ורק לענין ברכה יש לחלק בין גרעין מתוק שברכתו בפה"ע, והמר אף שימתקוהו ברכתו שהנ"ב, מהסברא דלא נטעי אינשי אדעתא דהכי. ועל דעה זו קשה שאף במרים יש ערלה ואמאי לא יהי' בהם רבעי, וצ"ע.
- ו. בירור שיטת השו"ע –
- לביאור א': ד' השו"ע כהרשב"א וע"כ לא חילק בין סוגי הגרעינים, וגם בקליפות וגרעינים יש ערלה מריבוייא דקרא, וע"כ נתמעטו מרבעי, ועל ביאור זה קשה אמאי פסק באו"ח שמברכים על גרעינים מתוקים בפה"ע.
- לפי הצ"ח הנ"ל: השו"ע באו"ח קאי על פנים הגרעין שמברך עליו בפה"ע והוא התרבה מסברא דהוי פרי, ויהי' בו אף רבעי, וביור"ד איירי בגרעין הקשה שהוא שומר לפרי הפנימי של הגרעין, ועליו לא יברך אלא שהנ"ב, ואין בו רבעי, ועל ביאור זה ק' אמאי לא חילק השו"ע בהכי.
- לפי המ"א הנ"ל בביאור א': השו"ע באו"ח קאי על גרעינים מתוקים ובהם יש ערלה מסברא דאיקרו פרי ולא מריבוייא, וע"כ ברכתם בפה"ע, ובגרעין מר אינו פרי כלל ואיתרבי מריבוייא דאת וברכתו שהנ"ב, ועל ביאור זה ק' שהי"ל לשו"ע לחלק ולומר שבגרעין מתוק יש רבעי.

לפי המ"א הנ"ל בביאור ב: השו"ע ביו"ד קאי על כל הגרעינים ושניהם איקרו פרי מסברא, ובאו"ח חילק בין גרעין מתוק למר, רק לענין ברכה, ועל ביאור זה קשה שגם במרים צריך להיות רבעי שהוא פרי.

ז. מהלך חדש בכל הנ"ל – דלעולם גם לתוס' גרעינים איתרבו מאת הטפל לפריו, כמו קליפות אלא שקליפות איקרו שומר וטפל לפרי, ואילו גרעינים אומנם התרבו מאת אבל כיון שאינם שומר לפרי ע, כ שהריבוי בא לרבות ולתת להם שם של הפרי, ולכן יש בהם ערלה, וברכתם בפה ע, ורבעי לא יהי' בהם כיון הם נמי איתרבו מאת שאינו ברבעי, וא"ש גם הרא"ש בברכות ובהל' ערלה, ובזה א"ש אף פסק השו"ע דביר"ד לא חילק בסוג הגרעינים כיון שבכל גרעין יש ערלה, ובכעל גרעין אין נ"ר, וא"ש גם דברי הש"ך שם.

ח. לפי"ז יצא לדינא –

א. בכל גרעין שיד ערלה ואין בו רבעי, ודינו כהפרי גופא.

ב. ע"כ יהי' אסור לקחת גרעין של ערלה ולשותלו באדמה, כדין אגוז המובא במשנה.

ג. גרעין של ערלת חו"ל יש להקל בו כדין קליפה ולד' הרמב"ם לא יהי' בו דין ערלה [כיון דאתי מריבויא], ולדינא צ"ע. אם מותר לשחק בגרעין של משמש וכד', האם נאסרה בו כל הנאה, או רק הנאה של כילוי נאסרה, והאם הכילוי המעט שנעשה בו תוך כדי משחק מיקרי הנאה של כילוי, וצ"ע*.

* הערות הרה"ג רבי משה לנדאו מרבני המכון, בנוגע לשימוש בגרעינים של משמש: עברתי על המאמר בנוגע לערלה בגרעינים וכו', והדברים מאירים דבר דבור על אופניו. ומ"מ בנוגע למ"ש בענין גרעיני המשמש:

א. הרב הכותב הסתפק אם רק הנאה של כילוי אסורה או כל הנאה. לכאוי ברור שכל הנאה אסורה כדין כל איסורי הנאה. ואם כוונתו להסתפק רק על אותם שהתרבו מהטפל לפריו, יש צורך לציין זאת. ומ"מ לא זכור לי חילוק בזה בין הפרי לטפל ולמה לחלק.

ב. ספק לענין גרעין משמש, לכאורה פשוט שאפשר ליהנות ממנו לדעת הסוברים שחיובו מדין פרי, שהרי בחלק הקשה אין ערלה, ואין כל הנאה בחלק הפנימי כשמשחק. וכנראה כוונתו לפי השיטות ולפי דבריו שכולם סוברים שהחלק הקשה יהיה נידון מדין את הטפל, אף שאינו ראוי למאכל.

ג. ומ"מ לענין משחק הפמ"ג באו"ח סי' קעא סק"א דן שמותר לזרוק פירות על חתן וכלה ואחת מסברותיה היא משום שאינו נוהג מגופו של הפרי, וכן מביאים להלכה בדבריו. ונראה שה"ה בגרעין של משמש.

נגיעות בתבלינים מיובשים

לפני מס' חודשים, בגיליון 105 פירסמנו אודות בדיקות מקיפות שנערכו במעבדה בתבליני עלים מיובשים, עקב החשש שנותרו בהם חרקי שדה. המימצאים היו חמורים ביותר, כמעט בכל סוגי התבלינים.

במהלך החודשים האחרונים ביצענו עוד בדיקות מקיפות על תוצרת מהחברות הגדולות והמפורסמות ביותר, שכולן נהנות מכשרויות "מהדרין" שרוב ככל הציבור סומך עליהן לחלוטין.

אופני הבדיקות נכתבו בצורה מפורטת בגיליון 105. ולאור תוצאות הבדיקות הנוספות והמקיפות לא נותר לנו אלא לציין מה שכבר כתבנו שם, שמחד אין זה בסמכותנו לציין מסקנות הלכתיות, ובוודאי שכל ועד כשרות ינהג על פי הנחיית רבותיו, וכל המטרה היא להביא לתשומת לב נותני הכשרות, את הנתונים. אך בעקבות הממצאים החמורים אנו ממליצים לבצע פיקוח הדוק יותר בזמן קליטת התוצרת, שתוצרת שנמצאו בה חרקים הנתפסים בעלים, כגון אקריות, כנימות עלה ועוד, שאין אפשרות לייצרה ללא חרקים. ובנוסף סוגי עלים שיש בהם מקומות מסתור, א"א לייצרם נקיים כלל משום שכל סוגי החרקים נותרים בהם. וגם בשאר תבלינים שהם שבבים ולא נמצאו בהם חרקי שדה שנתפסים - מומלץ להקפיד ביותר על תהליך הייצור וסינונים מוגברים, קודם אישורם.

להלן בעמ' הבאים תוצאות הבדיקות:

המעבדה לבדיקת חרקים

תאריך: ח' תמוז תשע"ג 16/06/2013

תוצאות בדיקת מעבדה

ממצאים	הכמות שנבדקה	כמות הדגימות	תאריך בדיקה	קוד/חברה	הגידול הנבדק
3 גלמי כנימת עשב רודוס שלמים, 2 ביצים	כל הכמות	10 גרם	09/06/13	פרג	פטרוזליה
נקי	כל הכמות	15 גרם	16/06/13	פרג	שמיר
2 רימות שלמות (חרקי מחסן), תריפס ופסוקאי ללא רגליים	כל הכמות	20 גרם	05/06/13	פרג	זעתר
2 תריפסים יבשים+2 מפוייחים, חלקי חרקים, 3 כנימות עלה בחוסר רגליים	כל הכמות	30 גרם	16/06/13	פרג-מגה	טימין
רימה שלימה, 5 גלמי עש הטבק יבשים	כל הכמות	60 גרם	16/06/13	פרג-מגה	אורגנו
נקי	כל הכמות	25 גרם	16/06/13	פרג-מגה, שדא	רזמרין
זחל זבוב התסיסה, 2 פסוקאים	כל הכמות	300 גרם	04/06/13		עגבניות מיובשות חצויות
נקי	כל הכמות	230 גרם	04/06/13		עגבניות מיובשות חתוכות
2 כנימות עלה שלמות מעוכות (ספק בריה) 10 כנימות עלה לא שלמות	כל הכמות	100 גרם	04/06/13		תרד (בד"צ)
עכבישון ללא רגל, תריפס לא שלם,	כל הכמות	100 גרם	04/06/13	שדא	כוסברה
4 גלמי עש הטבק שלמים	כל הכמות	12 גרם	09/06/13	גרשון	לואיזה
גולם עש הטבק שלם, חלקי נמלים	כל הכמות	20 גרם	16/06/13	גרשון	בזיליקום

הערה : המוצרים הנבדקים הנם יבשים.

המעבדה לבדיקת חרקים

תאריך: ט' אלול תשע"ב 27/08/2012

תוצאות בדיקת מעבדה

ממצאים	הכמות שנבדקה	כמות הדגימות	תאריך בדיקה	הגידול הנבדק
2 כנימות עשב רודוס ועשרות ביצים, כנימת עלה, גולם עש הטבק, עכבישון, נמלים,	חלקית	כ- 100 גרם	26/08/12	פטרזליה יבשה - 1
תריפס, פסוק,	חלקית	כ- 100 גרם	27/08/12	פטרזליה יבשה - 2
2 כנימות עלה יבשות,	חלקית	כ- 100 גרם	27/08/12	כוסברה יבשה
כנימת עלה + חרק מפוייחים,	חלקית	כ- 100 גרם	27/08/12	שמיר יבש
עש הטבק, חרק שדה בלתי מזוהה,	חלקית	כ- 100 גרם	26/08/12	בזיליקום יבש
גולם בלתי מזוהה, חרקים מפוייחים,	חלקית	כ- 100 גרם	27/08/12	אורגנו יבש
זחל תריפס, גלמים רבים של עש הטבק,	חלקית	כ- 100 גרם	26/08/12	רוזמרין יבש
כנימות עלה, זחלי תריפס, עכבישונים אדומים,	חלקית	כ- 100 גרם	27/08/12	טימין יבש
זחלים, גלמים, חרק הנראה כתריפס,	חלקית	כ- 100 גרם	26/08/12	זעתר יבש

הערה: המוצרים שנבדקו הנם מחברות בר-מן, נפטון, טעם וריח. בכשרויות מהדרין.

בכבוד רב
דוד בן יוסף
לבורנט מעבדה

ניתן לקבל פרטים נוספים או מידע נוסף במעבדת המכון:

- הרב דוד בן יוסף – 052/4641328
- הרב מנחם קטאשוילי – 050/3336075

שו"ת מקוון

שאלות שהופנו לרבני המכון
התשובות ניתנות ע"י הרבנים כ"א בתחמו

שאלה:

רכשתי קופסאות שימורים של "לבבות ארטישוק" עם כשרות על האריזה. אולם לא מופיע באישור "הרבנות הראשית לישראל". רציתי לוודא האם יש בעייה במוצר הזה [כי כך נאמר לבעלי ע"י אחד ממשגיחי הכשרות בשכונה שלנו?]

תשובה:

אכן הצדק עם המשגיח, ואבאר את הדברים. במוצר זה, יש להסתכל בכמה היבטים, היבט הכשרות באופן כללי, כיון שמוצר זה מכיל בתוכו, מלבד הארטישוק גם רכיבים נוספים, כגון: סטריק אסיד, אסקורביק אסיד, מלח ועוד. רכיבים אלו זקוקים לכשרות, ויתכן שגוף הכשרות שחתום על האריזה פיקח על זה כדבעי.

אולם, בירק זה מצויים חרקים לרוב [הארטישוק נגוע בחרקים רבים מאד מסוגים שונים. הנגיעות מצויה בכל הזנים הן בזן "ויולט" והן בזן "ברוטן", ואף בזנים הסגורים יותר. הנגיעות היא של אקריות, תריפסים, כנימות עלה ונמלים רבים הנמשכים לפרש המתוק של הכנימות]. עיקר מקום מושבת החרקים היא בקצוות של העלים, ואף בתוך לב הארטישוק וגם הפנימי ביותר. כך שאי אפשר להשתמש במוצר כמות שהוא. אלא לנקותו וכדלקמן. ומחמת זאת הרבנות הראשית איננה מאשרת את שיווק המוצר הזה, אף אם הוא מגיע עם כשרות, ומתירה להשתמש רק במוצר של "תחתיות ארטישוק" בלבד.

להלן אפרט בקצרה את אופן הבדיקה והשימוש בארטישוק:

ארטישוק טרי: יש להסיר את עלי הארטישוק לחלוטין כולל את החלק הפנימי. ולהשאיר את תחתית הארטישוק בלבד. מסביב הלב יש להוריד את קצוות העלים שנתרו תפוסים עליו. ולאחר שטיפה אפשר להשתמש בלב ללא צורך בבדיקה.

את עלי הארטישוק המופרדים יש להשרות בחומר השריה למשך כ- 5 דקות, ולשטוף היטב תחת זרם מים כל עלה משני צדדיו. [יש שמסתפקים בשטיפה תחת זרם מים תוך כדי שפשוף חזק ביד של כל עלה ועלה]. לכתחילה רצוי לעשות תהליך זה קודם הבישול, אולם אם כבר בישלו את הארטישוק עם העלים יש לעשות את תהליך הניקוי האמור לאחר הבישול, והוא מועיל גם כן.

ארטישוק בשימורים או קפוא:

"לבבות ארטישוק" – חרקים רבים נשארים בתוכי העלים שבלב הארטישוק, ויש להסירם ולהשתמש רק בתחתית וכמבואר לעיל.

"תחתיות ארטישוק" - כשהם חלקים בקצוות ללא קצות העלים, הם נקיים מחרקים ומותרים בשימוש. במידה ונותרו קצוות העלים, יש להסירם, לשטוף את הלבבות, ולהשתמש בהם. את מי הכבישה של ארטישוק בשימורים, יש להשליך או לסנן קודם השימוש במים.

בברכה

שניאור ז. רווח#

שאלה:

רציתי לברר על כשרות הנבטים כגון נבטים סינים, נבטי חמניה ועוד. האם יש לגבם חששות כשרות וחששות של חרקים, ואיזו ברכה יש לברך קודם אכילתם?

תשובה:

הנבטים שהזכרת בשאלתך שונים זה מזה הן לענין ברכה והן לענין חרקים.

נבטים סינים – מקורם מגרגרים שונים, כגון גרגרי חיטה, אלפלפא, חומוס, שעועית ועוד. ההנבטה בעבר הייתה עם ממצע ניטרלי ועם מים, וכיום השיטה הנפוצה, היא באמצעות טמפרטורה ואויר לח ומיוחד השורר בחדרי גידול אטומים לחלוטין, [לא בתי רשת ולא חממות].

- **ברכת הנהנין:** נחלקו הפוסקים על ברכת גידולי המים, מכל מקום הכרעת רבותינו האחרונים וכן פסק מרן הראש"ל שליט"א לברך שהכל נהיה בדברו.
- **תרומות ומעשרות** – ראוי להחמיר ולהפריש אך כמובן ללא ברכה.
- **חרקים:** ברוב החברות המסחריות הנבטים עצמם בחזקת נקיים ואינם חייבים בדיקה. אולם רצוי לבדוק מידגמית שאין זחלי מים בינות לנבטים. אופן הזיהוי הוא בבדיקה ויזואלית, כלומר פיזור הנבטים על מגש כהה תוך כדי נייעור הנבטים על המגש ולראות אם נופלים הזחלים על המגש. באם לא נמצאו זחלים יש לקחת כמות קטנה ובבדיקה ויזואלית על גבי הנבט לראות שאין זחלים תפוסים. במידה ולא נמצאו זחלים אפשר להשתמש בכל הנמצא באריזה.

נבטי חמניה/ברוקולי/צנון ועוד – סוגי נבטים אלו גדלים על מצעי גידול, כאשר יש סוגים הגדלים על צמר סלעים [צמר ניטרלי ואדיש, ללא תערובת עפר כלל], ויש הגדלים על מצעים של כבול. כל התוצרת גדלה בתוך חממות גידול או בתי רשת ולא בחדרים אטומים, כך שאכן בעיית חרקים קיימת בתוצרת זו כאשר ירקות עליהם.

ברכת הנהנין:

- ❖ הגדל על צמר סלעים – מחלוקת הפוסקים, ולהלכה מברך שהכל.
- ❖ הגדל על מצע כבול וכיו"ב – ברכתו בורא פרי אדמה.

תרומות ומעשרות:

- ❖ הגדל על צמר סלעים – ראוי להחמיר ולהפריש אך כמובן ללא ברכה.
- ❖ הגדל על מצע כבול וכיו"ב – צריך להפריש, אולם לא יברך.
- **חרקים:** כאמור תוצרת זו גדלה בבתי רשת וחממות גידול, שללא פיקוח מיוחד על חרקים, התוצרת בחזקת נגועה בחרקי שדה שונים, כגון כנימות עלה, תריפסים ועוד. וכיון שהתוצרת גדלה במשך זמן קצר מאד, אין החקלאים מטפלים כיאה

בכל הנוגע לחרקים. ועל כן רוב ככל התוצרת המשווקת בארץ ישראל היא בחזקת נגועה בחרקים כולל כאשר יש כשרות על המוצר. ועל כן חובה להשלים את הניקוי בבית, באמצעות השרייה בחומר כגון סטרילי טבע, ושטיפה של כל עלה תחת ברז מים, וכפי שפירטנו בעבר אודות ירקות עלים. קיימים חברות בודדות שבשיתוף פעולה עם המכונים התורנים המומחים פיתחו חומרים טבעיים לטיפול בחרקים, בסוגי גידולים הללו [הגם שתקופת הגידול קצרה, הם יכולים לרסס ללא חשש, כיון שמדובר בחומרים מן הטבע שאינם חומרים אסורים]. על תוצרת זו יש חותם מהדרין של הגופים המומחים על עניי החרקים במזון.

בברכה

שניאור ז. רווח

שאלה:

שלום וברכה
האם חמוציות חייבות בדיקה מתולעים? לפני האכילה ואם כן? איך בודקים?
תודה וכל טוב

תשובה:

שלום וברכה!
פרי החמוציות משתייך לקבוצה גדולה של "פירות יער" ושייך למשפחת האברשיים [שגם האוכמניות נמנות על משפחה זו]. הצבע הסופי של פרי זה הוא לבן שבהמשך מקבל צבע אדום. הפרי רגיש מאד לפגיעת חרקים. ולכן החמוציות הגדלות בצידי הדרכים או בחצרות פרטיים, בחשש גדול שהן נגועות בזחלים שונים ובעיקר בזבוב הפירות. מצד שני בחלקות המטופלות כראוי נגד חרקים, ההדברה יעילה בדרך כלל והנגיעות איננה מצויה.

בעבר הפירות היו נאספים מהבר, ונגיעותם הייתה מרובה. אולם כיום הגידול הוא מסחרי [ובארה"ב נפוץ גידולם בתוך שדות חפורים מתוך מטרה שבבוא יום הקטיף השדות ימולאו במים ותוך כדי ניעור יצופו הפירות ויאספון]. הגידול המסחרי על פי רוב הוא משטחים מטופלים כמו שצריך והם בחזקת נקיים אלא אם כן נמצאה ריעותא, כגון שהפרי רך מידי, או סימני חדירה לתוך הפרי ויש חשש לנגיעות של זחלי זבוב בתוך הפירות ועקב הגודל הקטן של הפרי קשה לבדוק חזותית, ולכן יש לחצותו לשניים ולבודקו שאינו נגוע.

כאמור לעיל כן יש לנהוג בחמוציות על כל סוגיהם הנמכרים לתעשייה הטרייה, כגון לתעשיית הלפתן, תוספת לעוגות וכיו"ב.

לגבי חמוציות קפואות, מקורם בד"כ ממטעים מטופלים והם בחזקת נקיים.

בנוגע לחמוציות מיובשות כעין "צימוקים", חמוציות אלו ממותקות בתהליך עיבודם כדי לטשטש את החמיצות שלהם. [ובד"כ זה האופן היחיד שהן נאכלים כמות שהן ולא בתעשייה. מקורם בד"כ ממטעים מטופלים והם בחזקת נקיים. אלא שיש להזהר ממזיקי מחסן שנצמדים בזמן העיבוד או האיחסון, ועל כן אופן הבדיקה שלהם שווה לאופן בדיקת צימוקים].

בברכה

שניאור ז. רווח